

Hopp Lajos

RÁKÓCZI ÉS MIKES A TÖRÖKORSZÁGI EMIGRÁCIÓ ELŐTT

A több évszázados nemzeti hagyomány eltéphetetlen szálakkal fűzte össze a köztudatban Rákóczi és Mikes személyét. Már a felvilágosodás után, a romantika és a reformtörekvések korában, s a 48-as szabadságharc előtti évtizedekben gyakran idézték föl írónk s költőink — a Mikes-levelekben megörökített — bujdosó fejedelem és kamarása alakját, mint dicsfényvel övezett szabadsághősöket s a törökországi emigrációban egy életre összezárt száműzötteket. A múlt század közepétől, ha ritkán is, de megemlékeztek egyes életrajzírók az ifjú Mikes korábbi, Rákóczi mellett töltött hazai éveiről. Igaz, csak futólag szóltak róla, pedig kettejük sorsa, a 31 esztendőös vezérlő fejedelem és 17. évében járó apródjának életútja már a Rákóczi-szabadságharc derekán összekötődött, s a kuruc emigráció első éveiben, lengyel, majd francia földön szorosabban egymáshoz kapcsolódott. Minderről azonban igen keveset tudunk, mivel a kutatás kevés tényanyagot tárt fel Rákóczi és Mikes törökországi emigrációs életrajzát megelőző közös történetéről.

A részletesebb vizsgálódást Rákóczi és Mikes irodalomtörténetünkben elfoglalt helye is indokolja. Irodalomtörténetírásunk egybehangzó megállapítása szerint a magyar felvilágosodás előtti irodalmi periódus két legkiemelkedőbb írója került egymás mellé: II. Rákóczi Ferenc sokoldalú írói tevékenységével a barokk memoárírás csúcsáig jutott el; zágoni Mikes Kelemen a késői barokk széppróza utólrétegzetlen mestereként áll mellette. Alkotói karakterük, írói magatartásuk, stílusuk és műfajuk sokban különbözik, ugyanakkor életművüknek s írói életrajzuknak vannak érintkező pontjai: mindketten a nemzeti kultúra és művelődés, a társadalmi gondolat európai rangú képviselői a korai felvilágosodás félvévszázadának hazai irodalmában.

Ha ennek szem előtt tartása mellett a közvetlenebb személyes kötelékek oldaláról nézzük azt a csaknem három teljes évtizedet, amelyben e két emberi sors elválaszthatatlanul összefonódott, a húszas évek után, a rodostói esztendőkből az elhatároló rangbeli különbség és nagy távolság oldódását jelző patriarkális-familiáris vonások, bensőbb emberi momentumok is szembetűnnek. A fejedelem, aki a Mikeshez hasonló ifjú nemesek gondviselőjének tekintette magát kezdetől fogva, *Aspirációi*-ban kora ifjúságtól rábizott „juhái”-ról beszél, és sorsukért felelősnek érzi magát élete végéig.¹

A Rákóczi- és Mikes-hagyományban egymáshoz oly közel került, egykor két igen különböző társadalmi helyzetű személyiség között, együttes életútjukon olyan udvari, mester és tanítvány jellegű, emberi kötelékek jöttek létre, amelyek a különböző életfázisokban, s később együttesen, de eltérő intenzitással hatottak kapcsolatuk tartalmára. A régebbi szétszórt s az újabb kutatások által felszínre hozott megbízható korabeli írásos emlékek, kancelláriai kéziratos töredékek tanúsítják, hogy a személyes belső szolgálatra rendelt erdélyi nemesifjút Rákóczi a szabadságharc ideje alatt megkedvelte, s általa nevelt, szeme előtt felnőtt törekvő udvari nemesét annyira bizalmába fogadta, hogy a hadiszerecnse lehanyaglása után lengyel földre közvetlen kíséretében vitte magával; a lengyelországi emigrációban sem bocsátotta el maga mellől, Franciaországban pedig már egyik legmeghittebb bizalmas belső embereként tartotta maga mellett. S hogy Mikes végig megmaradt a bujdosásra jutott, de töretlen hitű fejedelem bizalmában s személyének vonzókörében, arról a leghitelesebb dokumentumok, a Mikes-levelek és Rákóczi megnyilatkozásai tanúskodnak. De lássuk a tények bizonyosságát, Rákóczi és Mikes összetalálkozásának időszakát, s vegyük szemügyre ebből a szémszögből a törökországi emigráció előtti évtizedet.

¹ Rákóczi: *Confessio... Aspiraciones-Aspirations*, 1876. 528—529.

Mikes a magyarországi függetlenségi háború kitörésekor a császári kézen levő Kolozsvár jezsuita kollégiumának tanulója volt. Ekkor már mostohaatyja gondoskodott róla, hiszen édesapját egyéves korában elvesztette; a thökölyánus kuruc középnemest, zágoni Mikes Pált, a császáriak még 1691-ben foglyul ejtették és a fogarasi várban halálra kínozták. Anyja, árva Torma Éva, 1697 táján újra férjhez ment Kövesdi Boér Ferenchez, Szilágysomlyó kapitányához, akinek hatására tízéves gyermekével együtt katolikus hitre tért. Ezután már nem volt akadálya annak, hogy Mikes Kelemen iskoláinak folytatására oldalági unokaöccsével, Mikes Ferencsel, zabolai gr. Mikes Mihály idősebbik fiával, a kolozsvári konviktusba kerüljön, ahol a nemesi rendűek asztalánál jelölték ki helyét. A Katolikus Státus befolyásos tagjának, Háromszék főkapitányának és az erdélyi királyi tábla ülnökének a századforduló jó kapcsolatai voltak a jezsuita iskolával, amit a „Mikes Uram ő nagyságának” dedikált nyomtatott akadémiái vitatézisek is tanúsítanak.²

A kuruc fölkelés erdélyi eseményei hatással voltak a kolozsvári kisdíák jövődő életére. 1703 nyarán majdnem elvesztette mostohaatyját is. Amikor a kurucok augusztus közepén fölverték Szilágysomlyót, a várkapitány „lágy, félenk ember lévén”, feladta a várat, amiért Rabutin tábornok Szébenben törvényt látott reá a guberniummal, és „tisztéből, becsületéből priváltatik”. Erdély katonai diktátorának haragja elől Boér később Brassóba húzódott feleségével együtt, de a fogságot nem kerülte el. Cserei Mihály szerint innen 1704-ben „erős reversális” ellenében Havasalföldre ment Petki Dáviddal, Apor Péterrel és másokkal, ahonnan többekkel kijött a kurucok közé, de Boér újra Brassóba tér meg.³

Gróf Mikes Mihály, Háromszék főkirálybírája más utat járt be. Az „Erdélyi Commendirozó Generális” gr. Rabutin a „székelyek Obesterét” és Belső-Szolnok megyei főispánt bizalmával tüntette ki, és 1703 őszén Szébenből Háromszékre rendelte a kurucok ellen. Itt Thököly volt ezeres kapitányai és hívei, köztük Henter Mihály, Nemes Tamás szervezték a székelyek népi méretűvé szélesülő fölkelését. 1704 nyarán a háromszéki kurucok Brassó körülzárásakor Mikes Mihályt Hermánynál elfogták, aki fogolyként még júniusban Rákóczi hűségére tért. Rabutin megtorlásul ezután fogságba vetette Brassóban a gróf feleségét, Bethlen Druzsínát, Bethlen Farkas kancellár és történetíró leányát. Az ő személye azért érdemel külön is említést, mert gr. Mikes Mihályné pártfogolta a kilencvenes évektől a református félárva zágoni Mikes fiút és özvegy édesanyját. A kuruc kancellária hamarosan kiállította: „Rákóczi Fejedelem által G. Mikes Mihálynak egy ezredes Lovas Fő Kapitányságról költ Collationalissa”-t.⁴ Rangja s tekintélye révén júliusban már ő került a „három nemzet” képviselőiből álló hírvívó küldött-ség élére, amelyet a gyulafehérvári országgyűlés menesztett a kurucok vezéréhez, Rákóczi erdélyi fejedelmévé történt megválasztásáról. 1704 őszén Mikes Mihály generális képviselte az erdélyi fejedelmeket a selmechányai béketárgyaláson. Egy év múlva, Erdély elvesztése után, a Mikes és Pekri Lőrinc által vezetett székely hadak Moldvába húzódnak; de 1706 márciusában a zabolai gróf már követ a huszti országgyűlésen, s újra ott található a július közepén kudarcba fulladt nagyszombati béketárgyalások erdélyi békebiztosai között. 1707 tavaszán, Rákóczi marosvásárhelyi fejedelmi beiktatásán is jelen volt a rendek képviselőjében, s tagja lett az ott létrehozott Kormánytanácsnak. Magas tisztsége folytán, mint fejedelmi „belső tanácsúr”, megbízólevelet kapott Rákóczitól, mert az okmány szerint a magyarországi „nemes státusokhoz követül küldnünk méltónak és illendőnek ítéltük”.⁵ Ismeretes, hogy Marosvásárhelyről visszatérőben Rákóczi fejedelem Kolozsvárt is megállapodott, ahol április végén fölavatta a Nemesi Társaságot. Ekkor adományozta⁶ a számkivetett gr. Bánffy György gubernátor kolozsvári házáat Mikes Mihálynak.

Kolozsvár a Rákóczi-szabadságharc kezdete és az első „kuruc járások” óta sok viszontagságon ment keresztül. A városi polgárok s az ottani iskolák diákjai részesei voltak városuk sorsának. Czegei Vass György, aki Rabutin s a gubernium megbízásából 1703. augusztus 14-től kolozsvári vicekapitány volt, valamint Vizaknai Briccius György orvos, a város főbírája küszködött a rengeteg bajjal az 1703 novemberében leváltott Ludovicus de Génitsch alezredes városparancsnoksága, majd a Görgény ostromakor elesett Kaftenplatt Lőrinc kommandáns

² HERPEI János: A kolozsvári jezsuita Akadémiai diákjainak vitatkozásai a XVII—XVIII. századforduló idejéből. Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 111. Epest—Szeged 1971, 244—248.

³ Csereire vö. Rákóczi tükör I. 377, 390.

⁴ Regestrum Litterarum, Fasc. 111. vö. Mikes ÖM I. 812.

⁵ 1707. Apr. Ex conventu Marosvasarhely. „Credentionalis pro domino Comite Michaele Mikes ad confederatos status regni Hungariae.” Ráday Pál iratai II. 143.

⁶ MÁRKI, I. 619 (ifj. Telegdi Mihály 1707. április 25-i naplőföljegyzése alapján). Bánffy gróf kőháza a Nagypiac déli során, a Torda utca szegletén álló Apor István országos kincstartó házának keleti tőszomszéd-ságában volt, vö. HERPEI: i. m. III. 526.

alatt. A kurucok 1704. október 8-i sóvölgyi csatavesztése, Rabutin székelykocsárdi győzelme után, 9-én felszabadítja az ostromlott Kolozsvárt, ahonnan közben diákok szökdöstek ki és felcsaptak kurucnak. A történelekről a kortárs krónikások is beszámolnak, köztük *A kolozsvári veszedelméről való históriá-ban*⁷ s a későbbiekéről Felvinczi György *Ritkán kellő híves szelő* (1706) énekében. Október 29-én gr. Teleki Mihály és Radvánszky János erdélyi fejedelmi biztos Rákóczi hűségére hajtja a kuruc ostromzár és a császári katonai megszállás alatt sokat szenvedett Kolozsvárt. S még a tél folyamán, 1705. január 5-én, Czegei köszönti Rákóczit a lévai táboron. Két hét múlva, január 22-én, az erdélyi vezérítő tábornokká kinevezett gr. Forgách Simon bevonul Kolozsvárra, majd gr. Pekri is beérkezik, s „nagy gyűlölség” támad közöttük, ami nem vetett jó fényt a kuruc generalisok hírnevére.

Forgách tábornok jó viszonyba került a jezsuita atyákkal, akik az érkező s nála időző Des Alleurs tiszteletére s szórakoztatásukra február közepén „komédiát” mutattak be.⁸ (Emléketetünk rá, hogy 1702-ben Mikes is szerepelt egy Kolozsvárt előadott, Mátyás királyról szóló iskoladrámában.)⁹ A kolozsvári tanárok s diákok kezében bizonyára megfordult a jeles kiadvány, Zrinyi *Török Afiuma*, amelyet Forgách adott ki szeptemberben Tótfalusi Kis Miklós volt műhelyében, Rákóczinak ajánlva. Az ősz végén rendkívüli esemény híre rázta fel a kuruc igazgatás alá került város lakosságát, az iskolák diákságát. Közöttük volt a tizenöt esztendő Mikes diák is.

Rákóczi győzedelmes bejövetelének hírére és Forgách rendeletére Kapy Gábor jezsuita rendfőnök — Rákóczi régi tanuló társa — kolozsvári rector irányításával tanárok és diákok november elején pompás barokk díszkaput emeltek, hogy a város a Gyulafehérvárra fejedelmi beiktatásra készülő kuruc fejedelmet méltóképpen köszöntse. A jezsuiták nem tudták kitérni a kényes feladat alól, s a rendet érintő szécsényi határozatok után a november 11-ére hirdett erdélyi országgyűlés várható belpolitikai fejleményeire s a hadihelyzet biztató kilátásaira való tekintettel látványos módon fejezték ki tiszteletadásukat. „A kolozsvári jezsuiták, két kézre tudván játszódni — írja az atyák őszinteségét kétségbevonó egyik szemtanú —, páter Kapi intimációjából nagy költséggel porta triumphalistáknak benn a városban Székely Lászlóné háza előtt, külön-különféle picturákkal s emblémákkal, gyalázatos hízelkedéssel s hazugsággal Rákóczi Ferenc hadi viselt dolgait az igazságnál feljebb magasztalván és a római császárt alázván.” A város főterén szemlélők között valószínűleg Mikes Mihály is ott volt, mivel a krónikás odakerülésükről is megemlékezik: „Mi az idő tájban gróf Mikes Mihállyal együtt Csikban valánk, az anyja, Mikes Kelemenné teste temetésén, kit Brassóban betegágyában két frájja megfojtott vala... Onnan Brassó alá menénk, s odahozák ki Mikes Mihály feleségét Brassóból, a főstrázsamester Falkenhaimmal váltván ki magát. És mivel már Rákóczi jövetelének híre vala — folytatja a historikus —, kiindulánk Kolozsvárra, ott Pekri Lőrincsel meg egyezvén, Magyar-Egryhez menénk, Rákóczi táborára.” A kuruc fejedelemhez igyekvő Cserei Mihály megírta, mit gondolt ekkor magában: „Láttam én is azt a portát — veli oda gúnyosan —, s nevésséggel olvastam a szent atyák hazug inventióit.”¹⁰ A város főbírája számított rá, hogy a „méltóságos fejedelem” Kolozsvárra szándékozik megindulni, s naplójában megjegyzi, hogy „solennisi pompájára” a jezsuiták „porta triumphalist szép dicsőségesen készítenek... a tanácsház előtt”.¹¹ Ez a „tanácsház” az említett Székely Lászlóné házával azonos, „városház”-ként akkor ismert nagypiac téri épület volt. Minden elő volt készítve Rákóczi méltó fogadására, pompázatos diadalívvel jelölve meg a magyarországi szövetségelt rendek vezére, Erdély fejedelme ünneplésének útját s módját. „Vezérek legnagyobbika! ragadd meg Erdély jogarát, amely a nagy ősök vére jogán megillet Téged” — hirdeti a diadaloszlop első felirata, s a többi is hasonló szellemben dicsőíti a nyitott kapuval várt fejedelmi vendéget.

Az ünnepi várakozást azonban hirtelen felkavarta a november 11-i zsigói csatavesztés vész-híre. Vizaknai Briccius György városbíró a váratlan és balszerencsés fordulat nyomán keletkezett általános riadalom óráiról ír naplója folytatásában: „A porta triumphalist futva éjjel nappal rontják, s hányják a jésuiták, sok ember elszalad a városból, akik pedig megmaradunk, rettentő félelemben vagyunk.” Volt is rá okuk, mivel a zsigói csatából győztesen kikerülő

⁷ MKBR 83. sz.

⁸ MÁRKI Sándor: Desalleurs altábornagy Rákóczinál. HK 1917. 10. — ESZE Tamás: A kurucok Mátyásdrámája. ItK 1958. 1—3. — KÓPECZI: 1966. 85. — De l'Hommeau: Emlékirat egy magyarországi utazásról 1704-ben és 1705-ben. Rákóczi tükör II. 95—96.

⁹ PRÓNAI Antal: Mikes Kelemen mint actor. Száz 1909. 46—51. A Connubium Honoris seu Matthias Corvinus e captivo Bohemiae Regis gener c. latin ludus scenicus női főszerepét, „Catharina Regis Bohemiae filia” játszotta „Clemens Mikes, Praenobilis Siculis ex Tribus Sedibus. Parvista e convictu Nobilium.” (1702. július 8.) Bánffy György kormányzó leányának Székely Adámmal kötött házassága alkalmából játszották. A Program-tűzet mai felhelye: Bp. Piarista Központi Könyvtár Kemény J. Collig.

¹⁰ Csereire vö. Rákóczi tükör I. 391—392.

¹¹ Rákóczi tükör I. 362. Vö. JAKAB Elek: Kolozsvár története. Bp. 1888, III. 77—79. — Ráday Pál iratai I. 721.

Leopold Schlick tábornok és Ludwig Herbeville tábornagy haragja a városra zúdult. A jezsuita krónikás sajnálkozva jegyzi föl a kárbaveszett fázadozással, súlyos következményekkel járó díszkapuépítés szomorú tapasztalatait: „... a midőn már Kolosvár piartzán fenn-áll-va a dütsősség és Triumphalis ékes bőtozatok az utzák hosszán: mellyek közel-sem ilyen Vendéget vártak a ki bé-jömt; noha nem láthatták szemekkel se a várt, a váratlan Vendégek azt a készületet: a kit is mint nagy költséggel fel-emelték, meg olly nagy gyorsasággal le-rontották és el-sikkasztották, úgy hogy a darabjába se maradna, hogy a német ne lássa. De azt nem lehetett úgy el-dugni, hogy a híre ki ne menne Tiszán, Dunán és azon is túl a tengerig...”¹² Az erdélyi guberniumban és a bécsi udvarban nagy port kavarázó eset, a császár iránti hűség elárulását a város szemére vető vád, keményen érintette a lakosságot, különösen a jezsuita kollégiumot, tanárait s diákjait. „Már a jezsuiták a triumphalis portát egyberontották vala, s Páter Kapi elszaladt vala. A német generálok eléhordatták a porta eszközeit és megégettették” — értesült Cserei a történetről, megemlítve azt is, hogy a jezsuiták házaiba „dánusokat rendelének kvártélyban, luteránusokat, hogy inkább mortifikálják őket...”¹³ A jezsuita kollégium diákjai, Mikessé 1 együtt, szenvedő félként s hiteles szemtanúként élték át ezeket a szigorú császári megszállás alatti hónapokat. Erdély átmeneti elvesztésével lezárult Kolozsvár a tartós kuruc igazgatás időszaka. Csak 1707 tavaszán került újra Erdély nagy része Pekri parancsnoksága alatt a kurucok ellenőrzése alá, Kolozsvár is február 24-től október 26-ig. Mindkét időszak igen fontosnak ítéhető Mikes Kelemen ifjúkori éveit, a Rákóczi-szabadságharc, a kuruc függetlenségi háború politikai, katonai és társadalmi problémáinak, a jezsuiták magatartásának megismerése szempontjából.

Az 1702-ben „parvista”-ként („minor parvus” v. „major parvus”) szereplő Mikes diák megszokásokkal folyó tanévekben, kuruc és császári csapatok ostromát átélő, változó köz-igazgatású városban végzi a jezsuita iskola osztályait; a grammatica „principista” alosztálya után a „sintaxisták” közé került, s 1707-ben már a „humaniorák”, a retorikai és poétikai tanulmányoknál tarthatott. A gimnáziumi („studia inferiora”) tanfolyam befejezése stádiumába jutott, amikor Rákóczi udvarával április 23-án a húsvéti ünnepekre Kolozsvárra érkezett. Ez az esemény eldöntötte a tizenhét esztendő diák sorsát.

Az erdélyi fejedelem és székely apródja

Rákóczi már korábban elhatározta, hogy európai mintára felállítja a Nemesi Társaságot, amely tisztképző iskolaként szolgálja a megfelelő ajánló levéllel rendelkező nemesifjaknak, s meglévő udvari testőrezredei mellett a belső és bizalmas csoportos testőrszolgálatot is ellátnák. Sőt, a Nemesi Kompania egyes tagjai közvetlenül a fejedelem személye körülí legbensőbb szolgálatra rendeltetnének. Ez utóbbi kevesek közé került Mikes diák is.

Mikes Kelemen udvari szolgálatba kerüléséhez szükséges, illetve előírt két rangos ajánlója minden bizonnyal grófi nagybátyja és a vele tartó s a zabolai Mikesekkel régóta családi összeköttetésben álló gr. Petki Dávid voltak.¹⁴ Mikes anyjának egyik későbbi levele arra vall, hogy gyermeke életének e döntő fordulatról csak utólag szerzett tudomást. „Úgy gondolom, jó úsmertiben lehetett Excellentiádnak édes fiam Mikes Kelemen — írja Károlyi Sándor grófnak grácia iránt eszedző levelében —, kit is kolozsvári convictusból kivéven, belső inassának melléje vévő Rákóczi Fejedelem, ugyan magával idegen országokban el is vivé... én néhai édes urammal ő Felsége hívségében Brassóban lévén, declarált fiamot convictusból, mintegy 12 (17!) esztendő gyermekét, hírem s akaratom ellen, kölső experientiára Fejedelem mellé vették ki — az is mint meg nem ért iffjú, kölső czifraságon kapott inkább.”¹⁵ A fiát menteni akaró anya távollétére s célzatosan öt évvel megfiatalított gyermeke megbocsátható lépésére hivatkozik.

Anélkül, hogy eltúloznánk a Mikes életében később meghatározóvá vált forduló egyéni, személyes okait, számolnunk kell legalább két döntő tényezővel. Az egyik az ifjú nemes családi körülményei, kegyetlenül kivégzett thökölyánus kuruc atyja emlékének fájdalmas lelki örök-

¹² „Descriptio Portae Triumphalis Pr. F. R. D. F. V. ERECTAE Claudiop. 1705.” P. J. Gyalogi (Sylviae I. 1750) leírása: „De rebus memorabilibus Transylvaniae Anni 1705.” c. részben. Collectio Manuscriptorum C. J. Kemény Tom. XXXIV, 347, 354. A volt EM Lt. gyűjt. vő. a Kemény J. által készített másolatot is, Gyalogi J. „Erdélynek 1705 beli nevezetesebb történetei.” Kemény Coll. tom. XXIII. és MTA mft. 638/VI.

¹³ Rákóczi tükör I, 395.

¹⁴ Mikes Mihály hasonló ténykedéséről írja Dániel István, hogy „a testvéremet, Pétert a fejedelem oldala mellé helyezte mint fegyverhordozót, az én számomra pedig Forgách Simon generál campí marschalnál a generális segéd tisztí hivatalát nyerte meg”. Rákóczi tükör I. 511. — Gr. Mikes mellett Petki gróf az egyetlen ismert személy, akit Mikes Kelemen kolozsvári tanulóévei alatt pártfogójaként tisztelt. Vő. a Mikes kézírásában fennmaradt: „Illustrissimo Domino Domino Comiti Davidi Petki Annum sancti sui Patroni memoriam recolenti hac figura congratulatur — humillimus servus Clemens Mikes” barokk allegóriával díszített névnapüdvözítő levelét. Mikes ŐM I. 810. 816.

¹⁵ Árva Boér Ferenczné Thorma Éva levelének kelte: Kolozsvár, 12 May Anno 1720. Hasonló tartalmú levelet írt gr. Károlyiné Barkóczi Krisztinának, vő. Mikes ŐM I, 518—519.

sége; félárvaként hányatott gyermekkor utáni sok emberi tapasztalással teli diákéveinek időszakában kezdődő, a császári zsoldosok viselkedésén s dolgok állapotán való eszmélkedése. A másik, az egyszer már hiába várt, eddig nem látott diadalmas kuruc fejedelmé és udvara pompája, amely magával ragadta az erdélyi nemes ifjakat, s bizakodással tölthette el a korabeli ifjúságot. A függetlenségi, nemzeti közösségi eszme, a kuruc kancellária által sugalmazott új történelmi szemlélet Rákóczi fejedelmi udvarába vonzotta a közös haza szolgálatában tenni akaró ifjú nemeseket. Erdemes fölidézni „Az Nemesi Társaság seregének rendi” rendtartási szabályzatából az elvi megalapozású bevezető sorokat, „ezen rendnek végérül”, céljáról: „Az mióta az német nemzet által nemzetünknek minden dicsősége le tapottatott, s az nagy emlékeztetői familiák a sok változások és zaklatások után udvar tartásokra alkalmatlanná tétettek, az nemesi ifiaknak isteni félelemben való fel nevedésekre és más hadi és politikai állapotokban való tanulására alkalmatosságok annyira véteződöt, hogy hazánkban az hadi és politikai szolgálatra való személyek alig találhatnak; kihez képest ezen Nemesi társaságnak serege legfűképen a végre rendeltetik, hogy zászlója alatt lévő nemes ifjúság oldalunk mellett, szemünk előtt nevededvén, hazájához való szeretetett az isteni félelemmel együtt több tudományokkal és jószág erkölcsökkel tanulja és gyakorolja, és az idő mostohaasága által le tapottatott és el szegényedet atyák fujokat költség nélkül mind azokkal fel ékesíthetessék, az mellyek nemességekhez illendők. Mind ezekből következik ezen seregnek nem tsak hadakozó időkbén, de békességben is fel maradása, így hogy Isten ő szent felsége kegyelméből fejedelmi székünkben bé lépven, az fellyeb említett okokra nézve ennek rendi fent maragyon...”¹⁶

Kevés olyan kancelláriai irat maradt fenn, amely világosabban és tömörebben fejezné ki Rákóczi művelődéspolitikai elveit, mint a Nemesi Társaság szervezeti okmányának bevezetője. Hasonló tartalommal hangzott el április 26-án az erdélyi kancellária igazgatója s a Társaság auditora által fogalmazott esketési beszéd is gr. Kemény Simon alezredes által vezetett Nemesi Gavallérok felavatásán,¹⁷ amely esemény horderejéről Rákóczi is megemlékezik *Emlékirataiban*. „Ez az intézmény nemes versenyt támasztott Magyarországnak és Erdély egész nemességében, és egy napon beváltotta volna a várakozásomat...”¹⁸ Amikor Rákóczi április 27-én elhagyta Kolozsvárt, Miksa Kelemen a fejedelem belső inasaként szűkebb udvari kíséretében követte őt, a jezsuita kollégiumot egy új iskolára, a küzdelmes diákéveket az erdélyi fejedelem oldalán töltendő reményteljes esztendőkkel cserélve föl. Nemcsak udvari szolgálatba került, hanem a Rákóczi-kor legnagyobb hatású nevelőintézményébe, s ami még fontosabb, Rákóczi példaképpé váló személyének közvetlen vonzásterébe.

Az emlékiró tanúsága szerint Rákóczit vegyes érzelmek fűzték az erdélyi urakhoz. A beiktatási „hitlevél” feltételeinek megfogalmazása körüli huzavona előre érezte, hogy nem sok öröm vár rá ebben a fejedelemségben. A „haza atyja” címével és a „felséges” jelzővel felruházott fejedelem így ítél: „Pekrivel volt dolgom, akiben senki sem bízott, de minthogy kétszínű volt és hatalmas szónok, sok zavart okozott. Mikes gróf jó katolikus volt, hitele is volt a székelyek között, akiknek kapitányuk volt, könnyelmű és hiszékeny szellemű ember. Pekri úgy forgatta, ahogy akarta. A két öreg Barcsay-fivér, akik Apaffy kormányzása alatt öregedtek meg, csak az elmúlt idők régi történeteit emlegették, a nélkül, hogy a jelent megértették volna, mint ahogy Toroczay sem értette meg...” Az erdélyi földbirtokosok öznése mélyen emlékeztetébe vésődött, hiszen ha nem is lett törvény abból, amit Rákóczi alább ír, magatartásuk súlyos katonai következményekkel járt: „Minden erőfeszitésemmel sem akadályozhattam meg azt a törvényt, mely tönkretette minden erdélyi csapatomat, tudniillik, hogy minden földesúr visszakövetelhetette azt a jobbágyát, aki beleegyezése nélkül állt csapataimba... Csodáltam, hogy a legértelmesebbek sem értették meg, hogy most olyan háborúról van szó, mellyel szabadságainkat akarjuk visszaszerezni... Nagyon nehezen tudtam kielégíteni az erdélyieket, még akkor is, amikor törvényeiket végrehajtottam.”¹⁹

Ha Rákóczi fejedelemnek kedvezőtlen emlékei voltak az erdélyi főnemesekről és tanácsurakról, különös rokonszenvvel szolt az egyszerű székely nemesekről, akikhez a kolozsvári szemlén fel fogadott inasa, zágoni Mikes diák is tartozott. Jó véleménnyel volt róluk: „A székelység volt a nemzet főereje: mindnyájan a nemesség előjogait élvezték, és minthogy saját természetüknél fogva egyenesek, őszinték, bátrak és engedelmesek, nagyon alkalmasak a háborúra. De saját tisztjeik vetették őket szolgaságba, mert ezek hallatlan és a törvénnyel ellenkező visszaéléssel viszatartották őket a hadiszolgálatból, hogy földjeiket műveljék. Azoknak, akik lovon szolgálnak, lándzsát kell hordaniok. De úgy találtam, hogy ez a nemzet, mely őseim korában nagyon harcias és virágzó volt, teljesen elszegényedett, nemcsak a németek végrehajtásainak, hanem saját tisztjei visszaéléseinek következtében. Annyira, hogy a székely-

¹⁶ Ráday Pál iratai II. 162.

¹⁷ Ráday Pál iratai II. 167–169.

¹⁸ RÁKÓCZI: Emlékiratok. 1951. 167–168.

¹⁹ Emlékiratok, i. m. 163–166.

ség semmiképpen sem volt elegendő az ország védelmére... Azután a törvény után, amelyről beszéltem — tér vissza az emlékiró az alapvető társadalmi és katonai problémára —, a földesurak úgy bántak fegyvert viselő jobbágyaikkal, hogy megesett rajtuk a szívem; nem is volt azóta, csak nagyon kevés erdélyi csapatom.”²⁰ Ez is magyarázza Rákócziak azt a lépését, hogy udvari hadaihoz csatolta azt a székely lándzsás, kopjás ezredet, amelyet Nagyajtai Cserei János toborzott parancsára a Maros mentén megszemlélte s jobbára botokkal fölszerelt három ezer székely gyalogosból, éppen Kolozsvárra érkezése előtt.

Az Erdélyből való kimenetelkor Mikes valódi diadalmenetben érezhette magát a pompás udvari forgatagban. Történelmi nevezetességű vidéken vonultak a Szamos-menti Gyalun, Vistán, Magyarsáradon s a szentkirályi hágón át Szentmarjára, s onnan a Szilágyságba, elhaladva a nevezetessé vált zsbói sáncok mellett is, átkelve a Krasznán Szilágysomlyónál, majd Érmelléken keresztül Székelyhídon át Debrecenbe, azután Hajdúböszörménytől északra a Tiszán túl a szerencsi várba, s végül a Sajó-menti Ónodra. Az erdélyi hazából a magyarországi hazába vezető útról, meredek hegyoldalú fennsíkokról, tavakkal, erdőkkel tarkított tájakról, folyóvölgyekről, lapályokról, sziklakkal körülvevő hegykanyarulatokról az emlékiró kedvtelve emlékezett meg egy évtized múltán is: „... minden mosolygó és kellemes ezen a gyönyörködésre teremtett tájon. Általában Erdélynek semmije sem hiányzott, csak egy jó fejedelem, népének atyja...”²¹ S most Rákóczi személyes kíséretében megnyitott — a szülőföld természeti szépségeit soha el nem felejtő ifjú Mikes előtt — az út, amely a kuruc fejedelem oldalán a biztató, de kikémlélhetetlen jövőbe vezetett.

Ami a Mikes anyja által emlegetett „külső cifraságot” illeti, nem lebecsülendő ebben a korban az újra feltámadt nemzeti fejedelmi udvar barokk pompája. A Kolozsvártól Ónodig tartó mintegy egész hónapos út végén, május 24-én udvari krónikája lapjait megnyitó Beniczky Gáspár maga is elámul a főlsége vezérő fejedelem sok úri s főrendekkel, méltóságos generálisokkal, jeles vitézekkel és szép seregekkel, a vörösruhás magyarországi és kékruhás erdélyi palotásokkal, medvebőrűveges francia gránátosokkal, aranykapcsos dolmányú deliásokkal, zöld vadász gyalogokkal s vörös mundérba öltöztetett karabélyos lovasokkal és a nemes vármegyék státsaival együtt történt ónodi bevonulásán. Ekkor „hosszú ceremóniával” köszöntötték Rákóczit Erdélyországból való szerencsés visszatérése és „azon nemes országnak” fejedelmi székébe való helyezése alkalmából. Ime a menetben résztvevő újonc Mikeset is bizonyára magával ragadó színpompás udvari jelenet, amidőn délután, mintegy öt óra tájban „nagy és ebben a magyar világban nem sokszor látott pompával Ófőlsége beérkezett”; a naplóíró így folytatja: „Legelőször is Ófőlsége előtt mentenek erdélyországi székely vörös-labogós kék seregek, azok után karabélyos regiment, utánuk Ófőlsége vezetékei aranyos szerszámosan és főlovázmestere, nemzetes vitézlő Giczej Sigmund, azután... a hopmester őkegyelme, a tekintetes udvari kapitány s senátor urak, majd a méltóságos főgenerális Bercsenyi Miklós és Károlyi Sándor mezei-marsalk generális urak, azok után „maga a főlsége fejedelem egy szép pompás török pej paripán, királyszinő bársony köntösben, és fekete kolcsaktollasan jött. Ófőlsége mellett két föllyül a nemes seregül való iffiak és gavallérok, azok után sok úri- és főrendek, vármegyebeliek és fejedelmi udvara népe kornétástul, párduc-bőresen és forgósan, s más mezei seregek mentenek. Rendet állván azért egy felől szíkelek karabélyosokkal, másfelől pedig deliák francia gyalog granatíros regimenttel, vár-forma való sátor előtt Ófőlsége leszállott...”²² Festői kép: Rákóczi fejedelem a nemes gavallérok gyűrűjében, Mikes is közöttük, selyemzsinóros égszínkék posztóból készült süveggel, mentével, dolmánnyal és nadrággal, aranyozott gombokkal, ezüsttel gazdagon hímzett narancssárga bársony vállövvel és tarsolyos-lódingos selyemövvvel díszítve. A legnagyobb udvari pompával s az ezt követő legdrámaibb kuruc országyűléssel kezdődött el az új inas élete fejedelmi ura mellett.

Ez év tavaszától kezdve Mikes Rákóczi fejedelem személye körül inaskodik. Ismeretségbe kerül az ország más tájairól származó főrangú családból vagy köznemesi familiából való udvariakkal. A nyár folyamán közeli tanúja Rákóczi lengyel trónjelöltsége ügyében Munkácsra érkező lengyel és orosz követtség fogadásának. Ősszel szomorú hírek érkeznek Erdély elvesztéséről s az erdélyi kurucok, székelyek, Mikes Mihály és családja moldvai kibujdosásáról. November közepén a fejedelem udvari népe újabb avatónnepségen vett részt; az installáció a Nemesi Compánia generál-auditóra földízte kolozsvári beszédének szép intelmeit, amelyeket a Mikeshoz hasonló ifjak, például Beniczky is emlékezetre méltónak tartottak: „... a főlséges fejedelem méltóságos szemei előtt szüntelen forogjanak, és mint valami fiatal fák, országunkban beplántáltassanak, s jó és tökéletes felnevekedések által hasznos gyümölcsöt édes hazájoknak szolgálatjára teremtsenek; mely ritka példájú főlséges fejedelemben mintegy tükörben,

²⁰ Emlékiratok, I. m. 167. L. még MARKÓ Árpád: II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. Bp. 1934, 70–72.

²¹ Emlékiratok, I. m. 168.

²² A Beniczky-Idézetre vö. Rákóczi tükör II. 343–344. — MÁLYUSZ Elemér: A Rákóczi-kor társadalmi. Rákóczi-Emlékkönyv. II. 43–44.

Isten által nagy mértékben megajándékozott királyi kvalitásokat szemlélvén és csudálván: semmi igaz nemes vérhez nem illő cselekedettel meg ne mocskolják magokat, és azáltal Őfelségét meg ne szomorítsák...²³ A fejedelmi, királyi példakép, Rákóczi lenyűgöző emberi egyénisége, az általa inspirált új nemzeti szellemű művelődési program, egyszerű a kuruc fejedelem udvarából kisugárzó eszmék az ifjú Mikesét életének legfogékonyabb éveiben érték, s alakították világnézetét, emberré formálódását. Az év végén maga is nézője lehetett Rákóczi-val együtt egy Mátyás királyról szóló iskoladráma előadásának Kassán.²⁴ S a kassai gyűlés után tapasztalhatta, mint válik a birtokosnemesség a „privátum” keresésével a kuruc szabadságharc kerékkötőjévé.

A következő esztendőben elkíséri a táborba szálló fejedelmet a felvidéki hadjáraton egészen Trencsénig, ahol augusztus 3-án az udvari gavallérokkal együtt átesik a tűzkeresztségen, s ő is láthatja a vereség súlyos katonai és politikai következményeit. Innen Egerbe tart a megsebesült fejedellemmel, aki Érsekújvár ostroma hallatára Erdély felé tesz hadmozdulatot Nagykárolyon át a Szamos-parti Szatmárig. Hogy Mikes mellette van, arról egy 1708. október 18-án kelt levél tanúsodik. Fogarassy István, Rákóczy főpohárnoka írja Erkössy György komornyiknak Nagykárolyból Munkácsra a hidegre fordult őszi időben: „Az inasoknak süvegek nincsen; csizmát most csináltak Szakmártt nekik, Karcsay és Mikes a mentéjeket kéri.”²⁵ November elején Szerencsre, a hónap végén Sárospatakra kíséri urát, ahol az országgyűlés végén a város piacán a híres kuruc vitéznek, az árulóvá vált Bezeredy Imrénének „tragicus exitussa” után fülükbe cseng a halálos sententia: „Szánja Isten esetit, s minden igaz magyart a haza árulatásától őrizze meg...”²⁶

Az új év elején, nem egészen két esztendei inasi szolgálata után, Mikes Kelemen elnyeri a fejedelem bizalmát, mert erre vall Fogarassy újabb levele, amelyet a munkácsi kastélyból írt Körössynek a munkácsi várba, 1709. január 10-i keltezéssel: „Urunk ő Felsege parancsolja Kegyelmednek, hogy Monokinak, Ajtainak s Mikesnek liberájokra valo posztókat kiadja Kegyelmed, hogy mentül hamarébb megcsináltathassák. Már ő Felsege kegyelmeiségéből mind a három bójáró.”²⁷

A kemény téli hónapokban csak Sieniawska hercegnő farsangi teltvégi vendégeskedése és a nagy számú lengyel kísérszemélyzet jelenléte hozott új színt a munkácsi udvarba, ahol Rákóczi és kísérete húsvét utánig maradt. Emlékezetes a tavaszi megrendítő hangulatú zászlóavatási ünnepség, amikor a fejedelem megsökkent kedvű nemes „társai” előtt „mindenektől megértő szóval maga csinált imádságot” mondott a pataki templomban „zokogva és sírással” a muzsikával kísért zászlószentelés barokk szertartásakor.²⁸ Árva vára elvesztése, Szepes megye és Dunántúl császári megszállása következtében rendkívül súlyosra fordult hadihelyzetben a sárospataki szenátusi ülés után a szerencsi udvarba júliusban érkező szenzációs hír, I. Péter cárnak XII. Károly feletti poltavai győzelme keltett reményt Rákócziiban és környezetében. S miközben Fülel és Késmárk elesett, a kuruc seregek visszavonulásra kényszerültek az ország északi részére. Az emlékiró tömören jellemzi a súlyos katonai helyzetet: „A németek egyfelől szorongattak, a pestis másfelől. Jóformán alig volt táborba vihető csapatom... udvari hadaimmal bolyongtam tehát és megszálltam azokban a falvakban, amelyeket még nem ért el a járvány, hogy az ellenség elől elrejtsem valódi helyzetemet.”²⁹ A szabadságharc gazdasági erőforrásai kimerülésének jelei mutatkoztak. Elégedetlenkedés, hanyatlás tapasztalható a Nemesi Társaság soraiban is; panaszkodnak az ellátásra, a kvártélyra, a ruházat és fizetlenség miatt, s számosan igyekeznek obsittal búcsúzni az udvari Gavallérok seregétől. A fejedelem sekretáriusának, Beniczkynek kézírásában ránk maradt Rákóczi üzenete a gyalázatosan „búcsúzni” akarókat vállalt tisztük teljesítésére, tanulásra figyelmezteti. „Ő Fölsége látván, hogj azok, az kiknek Isten másonan is jószágot s jövedelmet adván, magokat azokból segíteni nem kíványák, inkább apjok vagj is magok fősvénységétül viss el-tetvén ragyoskodnak (ragaszkodnak) az eő Fölsége erszényéhez, s nem Társasághoz, jövedőben is nem örömirre, de szomorúságra rendeltetnek...” — ellenben, hangzik a fásult nemesifjakat jobb belátásra ösztönző üzenet másik fele — „az kik penig az időnek mostohassága miat... előmenetek kedvéért kívánták magokat ezen seregben adni, azokhoz ő Fölsége

²³ 1707. november 13. Beniczkyre vő. Rákóczi tükör II. 375. — Ráday Pál iratai II. 185.

²⁴ 1707. december 28. BENICZKY: i. m. Rákóczi Tár I. 81. — ESZE Tamás: i. m. 1958. 1—3.

²⁵ Eredetiből, a lelőhely jelzése nélkül, a Rákóczi-levéltárnak a szepesi kamarai archívumába került részéből közli, THALY Kálmán, TT 1882. 749.

²⁶ 1708. december 18. Beniczkyre vő. Rákóczi tükör II. 380—381.

²⁷ Az eredeti levél néhány sorát idézi, a lelőhely jelzése nélkül, THALY Kálmán, Száz 1874. 217.

²⁸ 1709. május 26. Szent-Háromság napja (Trinitas) a pünkösöd utáni első vasárnap. BENICZKY: i. m. Rákóczi Tár I. 200—201. ESZE Tamás: Zenetörténeti adataink II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának idejéből. Zenetudományi Tanulmányok IV. A magyar zene történetéből. Szerk. SZABOLCSI Bence és BARTHA Dénes. Bp. 1955. 79. — Ráday Pál iratai II. 181—188.

²⁹ RÁKÓCZI: Emlékiratok, 195.

érdemek szerint... társaihoz való szeretetét kegyelmessen meg mutatni akarja." S ha előbb a nemesi osztályönzést orosztorza, „nem kevés örömmel és tecczéssel látja, hogj az zúgolodók és elégedetlenek és sok illetlen cselekedetekben elmerült társai között nagjban számban tapasztalhatnak olyyak, az kik magok nemességeket tekintvén és az eő Főlsége kegyelmességét által látván, szándékát elő mozdítani kívánván, ő Főlséget vigaztalyák...”³⁰ Ez utóbbiak közé tartozott Mikes is.

Az általános helyzetet súlyosbította a következő év január 22-i — lengyel—svéd segély-csapatokkal megerősített — kuruc hadak vereségével végződő romhányi (vadkerti) „viadal”, majd február közepén Lőcse elvesztése. A téli hadjárat s a tábori élet viszontagságai megviselték az udvariakat; a nélkülvizessé járó rendkívüli nehézségek a fejedelem közvetlen környezetét is érintették. „Mikesnek specialiter parancsolja ő Főlsége, hogy liberiaosztót küldjön Kegyelmed, mert igen rongyos; a kinek telik, másoknak is küldjön Kegyelmed...”³¹ — sürgeti a főpohárnok Egerből a kincstárnokot 1710. április 6-án. Fogarassy levele újabb bizonyosság, hogy Mikes Rákóczi mellett élte át a függetlenségi háború utolsó drámai hónapjait. A fejedelemnek ekkor is különös gondja volt rájuk. „Bizonyos lehet benne — írja egyik tábornokának —, hogy valamint in generali egész dicsőségemet és gyönyörűségemet abban tartom, hogy az ifjúságot hazám szolgálatjára nevelhessem, de in particulari is a Kegyelmed fiának in atyja lenni kívánok...”³² Még inkább vonatkozhat ez a családjától, atyafiságától messze szakadt, támasz nélkül maradt székely bejárójára, az immár húsz esztendő Mikes Kelemenre. Grófi nagybátyja talán vele is váltott néhány levelet, miközben Moldvából levelezésben állt³³ Rákóczival; anyjával s mostohaapjával³⁴ ez idő tájt megszakadtak kapcsolatai.

Rákóczi előkészületeket tett a háború meghosszabbítására, de az ősz folyamán sorban estek el: Érsekújvár, Sárospatak, Szolnok, Eger, mire a kurucok feladták a Tisza, majd a Sajó vonalát is. November közepén megkezdődtek a béketárgyalások az új császári főparancsnok, gr. Pálffy János és a kuruc főparancsnok, Károlyi Sándor között. „Egyre jobban visszaszorultunk a Tisza és a Beszkid-hegyek alkotta »zsákba«, melynek mélyén Munkács fekszik... Soha életemben még nem fogott el olyan eleven szánalom, mint Pataktól Ungvárig tartó másfél napi utamon... átmentem Munkácsra, ahová szerencsére áthoztam Patakról udvaromat...”³⁵ S miután Rákóczi és Pálffy január 31-i vajai találkozása nem hozott eredményt, a salánki ülés szénátusa megerősítette a fejedelmet abban a szándékában, hogy a békekötés feltételeként az ország teljes függetlenségének biztosítását követelje. Ezután a fejedelem február 21-én szűkebb kíséretével külső segítség keresése céljából Lengyelországba indult.

Mikes személyével kapcsolatban említésre érdemes az utolsó hónapok dokumentumaiból Rákóczinak a porosz királynál való tudakozódása, hogy szükség esetén befogadná-e alattvalóit. A Rákóczi és felesége nevével kezdődő listában, Bercsényi, Károlyi, Csáky után 7. helyen következik gr. Mikes családostul. A nemesek népes csoportjában, Vay Ádám, Ottlyk, Ráday stb. után az udvariak társaságában az elsők között, Ebeczy, Ilosvay, Beniczky, Szentiványi, Kisfaludy s mások mellett a bejáró Mikes, protestánsként feltüntetve.³⁶ Ha a poroszországi útra nem is került sor, a lengyelországi kimenetel elkerülhetetlen volt. Ekkor kaphatta Mikes az utolsó híreket a zabolai Mikesektől, amikor az udvarmester így tudósította Rákóczit: „Ma estve egy szolgálja Gróff Mikes uramnak eő kegyelmének érkezvén Moldváru, Felsőghednek szálló Levelekkel...”³⁷ A vékonypénzű zágoni Mikes indulás előtt más anyagi forrással nem rendelkezett, mint azzal a 80 forinttal, amelyet évi fizetéseként kapott, bejáró társaival együtt.³⁸ Utralekésük után, a lengyel határ előtt, az alsó-vereckeai útporciók kiosztá-

³⁰ 1709 ősze? Ráday Pál iratai II. 180—184.

³¹ Eredetiből, a lelőhely jelzése nélkül, néhány soros idézettel közli, THALY Kálmán: Mikes Kelemen ifjúkorához. Figyelő 1879. V. 11. 77. L. még THALY, TT 1883. 380. Körössy kézjegyzése Fogarassy levele külrészen: a bejárók nevei, akiknek posztót küldött, a 10. Mikes. — A főpohárnok 1710. május 7-én válaszi Szerencsről a kormornyiknak: „A sarga posztót a bejáróknak, úgymint Kende, Kisfaludy, Mikes, Gyczey uraiméknak kiadtam. Prinyi László és Bethlen Elek urfiak nem vettek.” Idézi THALY: i. m. 1879. 76—77.

³² Gróf Eszterházy Antalnak, Szegi pusztá, 1710. július 6. II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei, 213.

³³ Gróf Mikes Mihály levelei, 1708—1710. A Rákóczi-Aspremont It. Ms. 4960. 10. doboz. MTAK.

³⁴ A Rabutin által fogsággal fenyltet Boer a tábornok utódjától enyhébb bánásmódban részesült: 1709. „Erdélyi Commandirozo Generalsnak L.B. Birchbaum Györgynak Parancsolattya, hogy tovább Rendelésekig Boer Ferentz a Mikesianum féle Notáz Joszágbán, melynek Tutoria Inspectioja reája bizattott vala, ne háborgattassék.” Regestrum, i. m. fasc. 54. Vö. Mikes ÖM I. 521.

³⁵ RÁKÓCZI: Emlékiratok, 206—207.

³⁶ Berlin, 1711. február 21. Fridericus Rex aláírással. „Asscuratio pro principe Rákóczi et aliis nationibus Hungariae in Prussia et recipere volentibus.” — „Zuverlässige Lista derjenigen, die Sich in Ihr. Kön. von Preussen souveraine Estats aus Ungarn reteriren wollen, wie es 1710. oktober resolwrt war.” Jelenlegi lelőhelye: Rep. XI, 279. Ungarn fasc. 11. fol. 206—209. DZHA II. Merseburg. Az eredetiből közölte MARCZALI Henrik: Regesták a külföldi levéltárakból. TT 1882. 149—176.

³⁷ Ottlyk György Rákóczinak. Munkács, 20 Jan. 1711. Rákóczi-Aspremont It. MTAK I. h. Ms. 4968. 18. doboz (lapjelzés nélkül).

³⁸ „Udvariak Regestroma pro anno 1711 febr. 5. Signatum Munkacsini die 5^a febr. 1711.” 13. és 16. sz. i. h. Ms. 4968. 18. doboz. Fő Bejáró Perényi János úr, 200. — Bejárók sorban: Perényi László úr, Mikes Kelemen, Kisfaludy Boldizsár, Giczi (Gicz) Gábor, Komáromi János, Karcsey és Osztroleczy. Egyenként 80 Flor.

sáról fennmaradt ellátmánylistában — a Rákóczi-okirattár tanúsága szerint — a közvetlen kíséret tagjai „Statio Szkotarszka” állomásnál: Bercsényi László, Láng doctor, Karcsay, Ilosvay László, Osztroleczyk után „D. Mikes Orat. 1. equil. 2.” egy főre és két lóra való járandósággal”³⁹ Őt követi Komáromi János, Miskolczi és Szentiványi Sándor. Rákóczi az ország határáról, Alsóvecekeről, február 20-án kelt kiáltványában a szövetségzett rendekhez fordult, s tudatja, hogy külső segítséggel folytatja a nemzet szabadságáért indított háborút, hogy jó békét szerezhesen az országnak.

Ha korabeli szemszögből nézzük II. Rákóczi Ferenc és zágoni Mikes Kelemen, a kuruc függetlenségi háború vezetőre, Erdély fejedelme és erdélyi székely alattvalója, az ország leggazdagabb földesura és a háromszéki középnyemes, a „főlséges” fejedelem és belső inasa, bejárója udvari kapcsolatát, akkor a feudális rendi nemesi hierarchia szokásjogai és törvényei szerint mindkét magatartást meghatározó s a fennálló társadalmi rangbeli különbségük révén döntő, uralkodó s alattvaló viszonyra jellemző körülménnyel kell számolnunk. Ez az alaphelyzet találkozásuktól kezdve adva volt, s legerőteljesebben az 1707—1711-es évekre érvényes, de a lengyelországi kimenetel utáni időszakra s a továbbiakra nézve is elsődleges tényező.

A kuruc fejedelmi udvarral együtt sokan kimentek, a székely testőrző udvari karabélyosok Cserei János alezredessel, a Nemesi Társaság tagjainak mintegy fele Mikó Ádám másodparancsnok vezetésével, mivel a többiek ezredesük, br. Haller Gábor (Károlyi veje) sugallatára itthon maradtak. Az erdélyi tanácsosok is visszafordultak a határról, miután drámaian búcsút vettek Rákóczitól. Így is voltak két-három ezren, akik a közeli visszatérésben reménykedtek. Még tartott a fegyverszünet, állt még Kassa, Ungvár és Munkács, Huszt, s Rákóczi sokat várt a francia diplomácia biztató ígérétéől, valamint a közeledő czárral és lengyel királlyal történő találkozástól.

A leghívebbek között lengyel és francia földön

Az 1711. február 21 és augusztus 29 közötti csaknem féleves válságos időszak történetét itt nem részletezzük.⁴⁰ A fegyverszüneti tárgyalások elhúzódásába vetett bizakodás, a külső segítségben való reménység hónapjai ezek. Rákóczi március végén még a fegyverszünet és béke föltételeiről tartott tanácskozást Stryj várában. Apródjjai szemei előtt zajlottak le a sorsdöntő események. A fejedelem lelkiállapotát híven tükrözi ekkori levelezése Károlyival Stare-Siolóból s az április 18-i kukizowi kiáltvány, amelyben már hitszeggessel vádolja a megadásról alkudozókat. S miután a hónap végén Eszterházy Dániel feladja Kassát, és Károlyi a fejedelem akarata ellenére megköti a szatmári „compositio”-t, Lengyelországban híre kel a május 1-i majtényi fegyverletételnek. A május közepi jaworowi orosz—magyar találkozáson — mivel a francia diplomácia az orosz—svéd közvetítésen kívül, Rákóczi és Péter cár várakozása ellenére nem vállalt a Portán közbenjárást az orosz—török béke érdekében, s ismét visszautasította az orosz—francia szerződésre tett ajánlatot — kútbaesett az orosz segítség ígérete is. Közben megjött a híre az április 17-én elhunyt I. József halálának, mire összeül Zalaúzeban a kurucok „interregnum” kimondását hirdető konferenciája, amelyet Rákóczi utolsó, május 27-i jaworowi pátense követett. De a fejedelem végső erőfeszítései ellenére az ország védelme összeomlóban van, Ungvár feladása után, június 22-én Munkács parancsnoka s utána Huszt vára kapitulál. Az orosz cárnak a törökkel vívott balszerencsés csatája és a pruti béke megpecsételte a külső segítségre szorult kurucok sorsát.

Mikes közvetlen tanúja Rákóczi szüntelen próbálkozásainak e nagy emberi megpróbáltatások napjaiban. Tanúja a cári, a szász—lengyel királyi és a kuruc magyar fejedelmi udvar júniusi jarosláwi találkozásának, a hajdani későreneszánsz és barokk királyi rezidenciákban és főúri palotákban töltött hónapoknak, a császáriak sikertelen júliusi cselvetésének a wysockói erdőségben, Sieniawska hercegnő vendégmarasztaló szeretetének és Rákóczi *Vallomásaiban* leírt elszakadás utolsó napjainak. Májustól megkezdődött a dél-lengyelországi kuruc emigráció polarizációja; számosan éltek az amnesztiával, és Rákóczitól búcsút véve vagy anélkül hazafelé szállingóztak. Erről az időszakról jegyezte meg Cserei Mihály: „Erdélyből nincs több mellette, hanem az öcsém Cserei János, Cserei Farkas fia, Kálnoki Mihály, Kálnoki Tamás fia, Mikes Kelemen, Mikes Pál fia. Ha boldogulna valaha Rákóczi, kétség kívül azoknak lenne promótiója.”⁴¹

Július elejéig Mikes bejáró és inas társai közül is többen megváltak az udvari szolgálattól.

Hung. — Inasok: Madács, ifj. Török Zsigmond, Beniczky Farkas, Fáy András, Putnoki, Czírjáci, Szentpéteri András.

³⁹ „Dislocatio Excelsae Aulae portionum penes Suam Serenitatem in Alsó-Verczeke asserterum ut modo existentium.” 1711 kora tavasz. 30. sz. I. h. Ms. 4968. 18. doboz.

⁴⁰ HOPP Lajos: Mikes Rákóczival Lengyelországban. Mikes és világa. Bukarest, 1973. 369—381.

⁴¹ Cserei Históriaja, 473.

Rákóczi ekkor írja Wysockóból Stryjbe udvari marsalljának: „... lovainkat küldje ide utánnuk együtt Szathmari névű Kegyelmed mellett lévő ifjúval, akit elmenetelivel az inasoknak ugyanannak applicáin akarunk”.⁴² A július 19-én Jaworówban fölesküdtött Szathmari Király Ádám udvari inas naplója ettől kezdve hiteles forrásává vált Rákóczi, de Mikes élete további szakaszának is. A naplóíró ekkori följegyzése szerint tizenhárman, köztük név szerint Giczei Gábor és Komáromi János bejárók, Szentpéteri András, Beniczky Farkas és Fáy András inasok indultak hazafelé.⁴³ Augusztus közepén Ráday Pál is elfogadta a kegyelmet más főemberekkel, szenátorokkal együtt, s a fejedelemehez intézett búcsúzó levelükkel a Rákóczi-szabadságharc konföderációs államszervezetének feloszlása is megkezdődött. A bécsi Haditanács a nyár folyamán Rákóczit, Bercsényit, Forgáchot, Eszterházy Antalt és Vay Ádámot kizárta a közkegyelemből.

Rákóczi még nem döntötte el végérvényesen, hogy francia vagy porosz földre megy tovább, de már csak személyes közbelépésétől remélte a magyarok s az erdélyi fejedelemség ügyének előmozdítását az általános béke rendezésekor. Rövid előkészületek után, augusztus 29-én hirtelen hajóra szállt Jaroslávban, hogy elkísérje az északra induló Péter cárt, búcsúzás nélkül hátrahagyva a vele együtt elmenni kívánó feleségét, udvari főtisztjeit, a Stryj, Wysocko, Brzezany, Lwów, Żółkiew táján szétszóródott mágns tábornokokat, nemeseket, udvariakat. A főgenerálisától sebtében búcsút vevő fejedelem után a meglepett Bercsényi még aznap levelet küld futárpostával: „... azt kívánom — veti papírra mély sóhajjal a levélíró —, Istenem vezérelje szerencsénkre... s láthassam is hamar boldogulás indulatjában Főlségedet hazánk dűcsőségivel!”⁴⁴

Még az indulás előtt készült, de már az új személyi változásokat tükröző „registrom” adatai szerint Rákóczi közvetlen kíséretének mintegy harmada, kb. 30 főből, udvari tiszttekből, az orvosból, főemberekből, bejárókból, inasokból, kancelláriusokból, az asztalnok mellett étkefogókból, a kommisszáriátus embereiből állott.⁴⁵ De „Perényi János uram” főbejárón kívül már csak három („Perényi László uram, Kisfaludi Boldizsár uram, Mikes Kelemen uram”) bejárót és három inast („Szakmáry Ádám, Zalány György” és „Török Sigmund uram”) tart nyilván.

Az augusztus végi elhajózás napján a fejedelem udvari nemeseinek, belső szolgálóinak és cselédeinek iménti csoportját ketté választották: „Bérekodván a’ hajókban a’ Muszquaság, úgy mi is a’ Felsőleges Czárral, délután 2 órakor Jaroslóru 11 Hajóval Felsőleges Urunkkal elindultunk Toronya felé 24. huszonnégyen Udvariak, szolgarendek; a’ többi Udvariak ’s az egész Urunk bagácsijá maradt el itt helyben a’ F. Czár bagácsijával, kik is naponként a’ szárazon utánnunk fognak jönni. Ezen a’ napon a’ Szon vízen mentünk két mélyföldet...”⁴⁶

Íme a Rákóczival együtt menők lajstroma:

„Az hajón mennek az Felsőleges Fejedellemmel.”

	orales	equiles	Solutio	
			Rf.	Fr.
Pater Kéri [Ádám gróf]	2	4	5	36
Perényi Farkas [báró, Hop-Mester]	2	4	5	36
Ilosvai János [Fegyverhordozó — Komornyik]	—	—	—	—
Ilosvai László [Innyadó]	1	3	3	51
Három bécjáró [Perényi L. Kisfaludy B. Mikes K.]	4	9	11	48
Két inas [Szathmari K. Á. Török Zs.]	2	4	5	36
Doctor Lang [Udvari orvos]	—	—	—	—
Dupon [Másutt Duponti, felcser, tolmács]	2	4	5	36
Székelyhidi [Mihály, Hadsegéd]	2	4	5	36
Két trombitás [Trombitás Ferenc, Franz Frajnich]	2	4	5	36
Két szakács [János mester főszakács + 1 közszakács]				
Két csatlós				
Pohárnok				
Ferencz Jáger				

⁴² Vay Urnak, Viszocka, 14. Júl. 1711. Archivum № 21. Rákóczianum III, 724.

⁴³ SZATHMARI, 240—241.

⁴⁴ Szurova, 29. Augusti 1711. Archivum Rákóczianum VII, 21.

⁴⁵ „Udvariak registroma pro anno 1711.” 16—18. sz. i. h. Ms. 4968. 18. doboz. A másik két harmad a trombitásokból, dobosból, szakácsokból, lovászközből, kovácsokból, kocsisokból, fulajtárokából, csatlósokból stb. tevődött ki. A kb. 90 fő részletezett esztendőbeli fizetését és összes kiadását ekkor 18 465 Flor. Hung.-ra tette a lajstromozó.

⁴⁶ SZATHMARI, 244. — RÁKÓCZI: Vallomások, 234.

A Rákóczi-okirattár listája „Az Szárazon” menőkkel folytatódik, s a Stryjben maradtakkal zárul.⁴⁷

A Jaroslawtól Danckáig tartó emlékezetes víziutat a naplóíró s vallomásíró egyaránt megörökítette. Szeptember elején a varsói királyi vár alatt kikötő rangos vendégek a Plac Zamkowy és a Krakowskie Przedmieście főúri negyedében, St. Denhoff gróf és K. St. Radziwiłł herceg barokk palotájában töltött fényes napok után hamarosan Torunba érkeztek. Két hetes vendégeskedés után Rákóczi, „Sáros grófja” (Comte de Saaros) inkognitóban Gdanskba indult: „Szállására jöven Urunk, mindjárt felvette magára azon ézczaka a' Francia kontöst, 's ugyanezen ézczaka 10 óra tájban elvált tőlünk, 's kiment a' Várasbul a' hajóra, a' melyen is 13. tizenharmad magával a' Viszlán Danczka felé evedzett; mi maradtunk el 15. tizenöten Toronyán... a' Hoph-Mesterrel Perényi Farkas Úrral ő Nagyságával.”⁴⁸ Rákóczi maga is megemlékezik az éjszakai útrakelésről. A *Vallomásokban* az áll, hogy „néhány leghívebb” embere kíséretében szállt hajóra, és pár napi hajózás után szerencsésen Danckába érkezett, ahová „cári tiszt neve és címe alatt, nem minden nehézség, kérdezősködés és vizsgálat nélkül” bocsátatott be. Ott azután „a francia követnél Besenválnál... vontam meg magamat — folytatja a vallomásíró —, aki kedvemért álnemem alatt fogadott házába, és igyekvő gonddal, tisztességgel és leleményességgel volt segedelmemre minden dologban, ami tőle függött”. Szándékáról így ír: „Alkalmának láttam ezen várost személyem biztonságáért, amelynek igen sok tört vetett már a bécsi udvar... Azért feltettem magamban, hogy innen vizsgálom az európai alakulásokat, amelyek a császárválasztás és az általános háború folytatása körül mozogtak.”⁴⁹ Rákóczi kíséretének Torunban elmaradt részlege utasítása szerint csak október 20-án kelt útra „szárazon”, s Szatmári november 14-én jelentkezett az időközben Elblagba érkezett fejedelmi uránál szolgálattételre.⁵⁰ Vajon Mikes most is Rákóczival tartott vagy Szathmáriékkal ment utána?

Erre nézve Mikes bejáró társának, Kisfaludy Boldizsárnak 1711. október 12-én Danckán kelt s időközben „szárazon” Jaroslawból Torunba ért Beniczky Gáspárnak írt levele ad választ. „Mikes Uramnak szőllő kegyelmed leveléből szép köszöntésed kedvesen vettem, írtam az elmúlt postán kegyelmednek, de levelem itt maradt... ”⁵¹ A tizenhárom Danckába érkezett közül négynek a kiléte derül ki a levélből: a három (Kisfaludy, Perényi, Mikes) bejáró és Láng doktoré. Mikes tehát Rákóczi legszűkebb kíséretével, az első kis csoporttal, a fejedelem oldalán távozott Torunból. Rákóczi választása a föltétlen bizalom megnyilvánulása jelének fogható föl. A jövőre nézve is meghatározó a grosbois-i vallomásíró visszatekintő, „néhány leghívebb emberem” („paucis fidissimorum mihi comitatus”) fogalmazása, mivel e „leg hívebbek” közül ott is szolgáltak még mellette.

Mikes és bizalmi szolgálatot teljesítő társai tudatában voltak veszélyes helyzetüknek, nemcsak kísérték, hanem őrizték is urukat; ismerték Rákóczi szándékait, s új környezetében elkezdődő politikai, társasági tevékenységét, szüntelenül folytatódó diplomáciai levelezését. Kisfaludy arról is beszámoló említett levelében, hogy a fejedelem Doctor Lang Uramat Berlinbe küldte a porosz királyi udvarhoz, „s mi adig el nem megyünk — üzeni —, míg ő kegyelme vissza nem jön”. A római király- és császárválasztás híreirez hozzáfűzi óhajukat: „csak az mi Felséges Urunk boldoguljon”. Még mindig bizakodtak, de a boldogulás kilátásai másképpen alakultak, mert I. Frigyes kitérő válasza s a novemberi „elbingai” találkozó végképp eloszlatta a külső segítség iránt táplált utolsó reményt is. Az udvariak előtt ezek után nem volt titok, hogy uruk az elmaradt „prussiai” és az elvetett „muszkaországi” utazás helyett franciaországi úton „járatja elméjét”.⁵²

1711. november 18-án, miután az egész cári udvar elhajózott Pétervár felé, Rákóczi és kíséretének egy része visszatért Danckába, a másik fele Elblagban maradt kvártélyon, az udvari „bagázsia” pedig Oliwanál táborozott. Mikes helyét kimutatja az „Anno 1711. Danczkára menteknek Laistroma”.⁵³

⁴⁷ „Az hajó” menők után — „Az szárazon” mentek („№ 24.”) „Stryjben maradtak” Vay Ádámmal 22 fő, plusz a „kapcsosok” és „gavallérok”. Vö. 283—284. sz. („Különféle levelek és számlák” csomagból.) I. h. Ms. 4968. 18. doboz.

⁴⁸ SZATHMÁRI, 247.

⁴⁹ RÁKÓCZI: Vallomások, 237—238. — Confessio, 209.

⁵⁰ SZATHMÁRI, 252—254.

⁵¹ Danczka 12. Oct. 1711. „Édes Secretarius Uram.” Címzessel, majd „kedves Sogor Uramnak” nevezi Beniczkyt. Vö. BÁNKÜTI Imre: Egy kuruc nemesifjú útja a laki udvarháztól a francia emigrációig. Kny. az Arrabona 1971. évi 13. számából 248. (Lelőhelye: OL Rákóczi-szabadságharc lt. I. I. Caps. H. Fasc. 241.) L. még 299. sz. I. h. Ms. 4968. 18. doboz.

⁵² RÁKÓCZI: Vallomások, 239.

⁵³ A három bejáró itt ismét együtt van, 285—286. sz. I. h. Ms. 4968. 18. doboz. Külön az „1711. Elbingen maradtanak” lasjtomával, 38 főre és 76 lóra eső járandósággal. Vö. HOPP Lajos: A Rákóczi-emigráció Lengyelországban. Bp. 1973. 44—45.

Elblagból visszatérve Rákóczi és kísérete csaknem egy teljes esztendő telt meg Gdanskban.⁵⁴ A fejedelem továbbra is inkognitóban vett részt a főrendi társasági életben, udvari emberei pedig francia köntösben és német libériában kísérettek a császári kékemektől hemzseggő szabad királyi városban. Az ún. holland reneszánsz stílusú építészeti remekművekben gazdag kereskedelmi és ipari kikötővárosban felett egyházi és világi kultúra, európai szintű polgári műveltség uralkodott a XVIII. század elején, másfél évszázados múltra visszatekintő gimnáziumával, iskoláival, nyomdáival, könyvtáraival. Nem állítható, hogy Rákóczi ifjú nemesei közvetlenül bekapcsolódtak volna az északi város kulturális és szellemi vérkeringésébe. A danckai tanulási lehetőségekre mégis rávilágít Bercsényi levele, amelyet — Mikessel csaknem egykorú — László fia érdekében írt Rákóczinak: „Alázatosan kérem Főlségedet, ha lehetem fiamról emlékezni Főlségednek; még el nem mulatja napjait az tanuláshoz, hadd tapasztalná abban is kegyelmességét Főlségednek. Azon gondolkodom, hogy majd használháró esztendőre sem tudja, hogy nem gyermek, s majd csak az nyavolyáját, s nem az hasznát tanulja az franciának. Magam is irtam már neki, hogy Dantzkán is megtanulhatta volna eddig az francia szót, kit ha Főlséged parancsolna neki, inkább el nem merné mulatni...⁵⁵ Kétségtelen, hogy Rákóczi itt is törődött nemesisfiai szellemi előmenetelével. Anyagi lehetőségeik azonban korlátozottak voltak, s mivel Siemniawska hercegnő Rákóczi távozása után halogatta, majd megtagadta a jaroslawi birtokrész zálogbavételéért járó több százezer lengyel forint megtérítését, pénzügyi helyzetük válságosra fordult. „Mindenfelől napról-napra egyre jobban szorongattak a bajok... a szükség szomszédja voltam minden órán, és állandóan orgyilkosok által életem ellen szőtt újabb meg újabb titkos terveinek hírei zúgtak fülembé... jogosnak láttam szomorúságomat... zokogtam, mert semmi sem volt ennyire keserű, ami az engem fenyegető szegénység és inség felgondolásánál még nagyobb félelemmel töltött volna el...⁵⁶ — jellemzi akkori állapotát a vallomása.

A „végső szükségre juttatott, az ígéretekben megcsalatkozott” fejedelem 1712 tavaszán délen rekedt udvara s a Nemesei Kompania elbocsátására kényszerült. A szép hírű, nem is oly rég nagy reményekre jogosító Nemesei Társaság „keserűségbe esett” maradványa „nagy lamentációval” vált meg Rákóczi szolgálatától. „De én temetést több sírással véghez menni nem láttam, mint ezt...” — számol be⁵⁷ az őket elbocsátó udvari marsall a „keserves” parancsolat végrehajtásáról. Mialatt az végbement a déli széleken, az északi városból is útrakeltek május közepén azok közül, „akik nagy hűséggel és elhatározással követték” urukat, közöttük a Perényiek, János, a főbejáró és László, Mikes bejárótársa.⁵⁸ A búcsúzás szomorú perceit a távozók s a maradók egyaránt átérték, de emlékezetesek maradtak a vallomásírónak is: „Nem történt ez úgy a magam, mint az ő helyzetők felgondolásából mindegyikünk szívbánata nélkül. Atyjuk voltam nekik, sokan közülük udvaromban nevelkedtek föl, birtokaikat és ősi örökségeket önként elhagyták, azért, hogy követhessenek, és én minden költség, minden viszontszolgáltatás nélkül, a visszatérés és elvesztett jószágaikba való visszahelyezés bizonyossága nélkül voltam kénytelen a Magyarországtól oly messze fekvő partokról elbocsátani őket...⁵⁹ Rákóczi sorai rávilágítanak, hogy mit érzett lelke mélyén hűséges udvari nemesei iránt; fejedelmi lelkület s „atyai” szeretet kötötte hozzájuk. Különösen érvényes ez azokra a nemesisfjakra, akik állandóan személye körül tevékenykedtek, s nemcsak fejedelmüket, hanem atyai gondviselőjüket tisztelték benne. Sorsdöntő napok voltak ezek, hiszen akik akartak, önként megválhattak bajba jutott fejedelmi uruk bizonytalan jövőt ígérő szolgálatától. A lehetőség Mikes számára is nyitva állt a Lengyelországból való — s később annyira óhajtott — hazatérésre, de úgy látszik, hogy Rákóczi nem küldte őt, s mivel ő is ragaszkodott hozzá, a „bujdosó fejedelem” választása eldöntötte Mikes sorsát is. Megható őszinteséggel gondol vissza erre a későbbi levélíró: „én aki... 16 esztendő koromban a házamat el hadtam, a bizonyos, hogy a szabadság keresés az elmében akkor nem volt, és ha eddig tart bujdosásom, az igaz, hogy az uramhoz való vak szeretetem okozta...⁶⁰ Esküje, adott szava, hűsége, „vak szeretete” kötötte életét Rákóczihoz a szabadságharc éveiben és a száműzetésben. Mikes Rákóczi iránti szeretete az 1707—1711 közötti években gyökerezett meg, mert később is csak ezt írja: „én-

⁵⁴ Civitas Gedanensis: Rákóczi és kísérete az északi városban. HOPP L.: A Rákóczi-emigráció Lengyelországban. Bp. 1973. 66—85.

⁵⁵ Brezany, 26. Martij 1712. Archivum Rákóczianum VII. 121.

⁵⁶ RÁKÓCZI: Vallomások, 240—241.

⁵⁷ Vay Ádám Rákóczinak, Ilyvo, 12 May 1712. Vö. HOPP: i. m. 1973, 54.

⁵⁸ „Perényi Farkas, Perényi János és László Uramék ő Nagyságok ugyan Szunyog György és Ilsvay László Uramék bucsuztanak el az Felsőes Fejedelemtől 's tőlünk is edgyen edgyen ugyan itt Danczkán; kik is ugyan az nap delután elindultanak tőlünk Elbingára, hogy onnan Hazánkba, Magyar-Országra mehessenek. Egynehány rendbeli szolgái elmentek velek, kik közül az én szolgám is elment. Perényi Imre Urfi ő Nagysága jött hozzánk Elbingáról Danczkára; másnap reggel elbúcsúztán a' Felsőes Fejedelemtől...” Szathmári, 260—261.

⁵⁹ RÁKÓCZI: Vallomások, 240.

⁶⁰ 85. lev. Rodosto, 1727. Mikes ÖM I. 156 és 620.

nekem soha semmi egyéb okom nem volt hazámat elhagyni, hanem hogy igen szerettem az öreg fejedelmet".⁶¹

Rákóczi udvartartásának csökkentése nem sokat enyhített a gondterhes danckai napokon, mert az anyagi nehézségeken kívül politikai fenyegetésekkel is számolniuk kellett. „Hogy Kegyelmednek titkos admonitíói gyűnnek, azt elhiszem, mert nekem is elég van itt olyan, s ha azokhoz hozzá nem szokunk, idején készüljünk Szibériában, de mors contemnenda est, ne timore eius, se ipsa evadat a celibrio. Kegyelmedtől eltávozott R. (ibiński?) mert idegyűtt; széltiben járnak itt a császár emissariusai, vendégségekben eszem-iszom velek egy asztalnál, megsem félek, mert az illyenektől régen féltém l. . .”⁶² — írja Rákóczi az érte aggódo Bercsényi-nek, aki egyéb veszélytől is tartott: „Megvallom, nem szeretem, hogy annyit sürgetik Danczkát Főlséged kiadásáról, mert félo, útját ne tanálják végtére. . .” s óva inti Rákóczit: „Ezek nagyobb consideratiót okoznak az császár tisztei Danczkán létiről; az Istenért, Főlséged kivált étszaka vigyázzon magára, nem jó postponálni, megtörténhetik az véletlen casus, kitől Isten megtoltalmazza Főlségedet!”⁶³ A fejedelem udvari képviselőjének, Mányoki Ádámnak ekkortájt készült Rákóczi-portréja nem áru el félelmet, s a fejedelemi pompába öltöztetett daliás alak nem a politikai kudarcoktól elfáradt, csüggedt emigráns benyomását kelti. Magabiztosnak látszó arckifejezése azonban rideg valóságot takar. A minden pénzbeli tartalékát fölemésztó Rákóczit a gdanski főrangú társaság megbecsülése és vendégszeretete óvta a végső anyagi csődtől, védelmezte a titkos támadásoktól; a nagyvilági társadalom rokonszenves tagjain kívül már semmiféle politikai érdek nem kötötte őt Lengyelországhoz. Bár Dancka városában Besenval francia követ révén számára megfelelő, nem hivatalos érintkezést tarthatott fenn különböző országok diplomatáival, hozzájutott külföldi gazetékhöz és gyors hírekhez, szüntelen levelezett diplomáciai ágenseivel, már nem volt nyugalma. Az utrechti tárgyalásokról szallongó hírek nyugtalanították, személyes közbelépésével remélte a nagyhatalmak, elsősorban a már sok csalódást okozó francia diplomácia támogatását megnyerni, s elmaradt járandóságait és bujdosó főúri társainak ígért királyi javadalmakat a helyszínen, XIV. Lajos udvarában rendezni, jóllehet erről Besenval tapintatosan igyekezett őt lebeszélni.⁶⁴ Elhatározással érlelődő szándékához, „a bizonytalan út felgondolásához” a vallomásíró más okokat is felsorol: „. . . hajtott a szükség, mert már akkor a lengyel királyi udvar is értesemre adta, hogy személyem biztonságáról tovább nem gondoskodhatik. A béketárgyalást Utrechtben folytatták, amely ha egyszer véget ért, előreláttam: akadályok gördülhetnek Franciaországba bocsáttatásom elé is, és így minden érdek ösztönzött a veszedelmeken túltennem magamat. . .”⁶⁵ Az „elő-örök” június közepén már útrakeltek a danckai kikötőből.⁶⁶ A megfogyatkozott elblagi részleg beolvadásával s eltávozások következtében beálló létszámváltozás egészen jól megfigyelhető a negyedévi fizetésjegyzék személyi állományában, amelyből hiányzik az ott levő két inas, Török és Szathmári, számon tartja Mányoki Ádámot, de nem lajstromozza a július 21-én Sibrik udvarmesterrel és Vay udvari marsallal érkezőket, s az utánuk jövőket.⁶⁷ Az „egy angariára való fizetésnek Lajstroma” valószínűleg a harmadik negyedévre szól, egyben az utolsó eddig ismert kimutatás⁶⁸ Rákóczi legszűkebb kíséretéről Franciaországba indulása előtt.

1712. október 25-én Rákóczi előreküldte közvetlen kíséretének néhány tagját: „. . . indultanak el tőlünk Ilsovay János, Sibrik Miklós, Doctor Lang és Dobszak (D'Absac) Uraimék Danczkáról Anglia és Párizs felé, hajón a' tengeren” — jegyezte föl Szathmári.⁶⁹ Két hét múlva Rákóczi is útra készülődött. A titokban kibérelt Szent György nevű angol kereskedelmi hajó a gdanski kikötőben horgonyzott. Elérkezett az indulás napja: „Már kíséretem különféle ürügyek alatt hajóra szállt, egyedül magam maradtam hátra három, oldalamon visszatartott emberemmel, hátrán a vitorlák felvonására kedvező szelét; midőn erre valahára reményünk támadt, a külvárosban elköltendő vacsora ürügye alatt utazásomba beavatott barátaim kíséretében a partra mentem, és miután nekik búcsút mondva csónakra ültem, végre eljutottam

⁶¹ 145. lev. Csernavoda, 1738. Mikes ÖM I. 235.

⁶² Gróf Bercsényi urnak, Danczka, 16. January 1712. Archivum Rákóczianum III. 729.

⁶³ Ilywóban, 6 July 1712. — Leopoli, 29. Juny 1712. Archivum Rákóczianum VII. 171, 173.

⁶⁴ Píllias, 56.

⁶⁵ RÁKÓCZI: Vallomások, 242, 292. KÓEPCZI — R. VÁRKONYI, 1955. 325, 330.

⁶⁶ 1712. június 12. „Gróf Bercsényi László, Bácsmegyei Simon és Letenyel Pál Uraimék 6 Nagyságok indultanak el tőlünk innen Danczkáról a' Tengeren Páris felé Francia-Országban. . .” SZATHMÁRI, 261. Az ifjú Bercsényi előzőleg Toruńból Berlinbe ment, s onnan érkezett Gdanskba.

⁶⁷ 1712. július 26. „Dávid Sigmund és Baranyai Uraimék jöttek hozzánk Jaroslóruól hajón Danczkára, kik is Párizsba akarnak menni.” Továbbá október 13-án. „Erkezett hozzánk Jaroslóruól Jó János és Szilvási Boldizsár Uram hajón, kik is ugyan velünk edgyütt megmaradtanak.” SZATHMÁRI, 261 — 262.

⁶⁸ 383. sz. I. h. Ms. 4968. 18. doboz. (Eredeti a Rákóczi-okirattárban „Különféle levelek és számlák” csomagban.) Vö. HOPP: I. m. Bp. 1973. 81.

⁶⁹ SZATHMÁRI, 262.

a vasmackákkal lekötött hajóhoz...⁷⁰ A titkos előkészületek utolsó mozzanatában szereplő három „testőröz” kiletét a naplóló Szathmári fedi föl. November 9-én „Danczkánál szállottunk bé a hajóban nyegen: a Felsőes Fejedelem, Kisfaludi, Mikes Uraimékkal edgyütt; holott is egy helyben a szeleknek ellenkező volta miatt egész hétig kellett mulatnunk.”⁷¹ Rákóczi ekkor 36 éves, három bizalmas embere pedig 21–23 esztendőes nemesifjú, közülük a legidősebb Kisfaludy 1706-ban, Mikes 1707-ben, Szathmári 1711-ben lépett szolgálatába. S míg az áruhás fejedelem a hajóraszálláskor kiadta utolsó rendelkezéseit és intelmeit a parton könnyezve búcsúzó hű embereinek, a hajóra lépők napjai sem múltak el izgalom nélkül a kényszerű veszteglés alatt. A császári emissáriusok azt terjesztették, hogy a hajót a dán király fel fogja tartóztatni, hogy az üldözötteket elfogják és kiszolgáltassák Bécsnek. A vallomásíró szerint a kapitányt figyelmeztették, hogy vigyázzon, „nehogy azok kedvéért, kiket a hajójára felvett, magát sodorja bajba...”⁷² S miután Rákóczi Danckába maradt híveit a vitorlás fedélzetéről újra udvari marsalljának gondjaira bízta, november 16-án hajnal előtt két órával hajójuk nekivágott a viharos tengernek.

Az izgalmas elhajózást veszélyekkel teli viharos tengeri út, angliai veszteglés és a két hónapos tengerjárás utáni életveszélyes dieppe-i kikötés követte 1713. január 13-án. Ettől kezdve Mikes és Rákóczi vonatkozásában nem állnak rendelkezésünkre udvartartási iratok, csupán az ide is inkognitóban érkező Rákóczi napjait megörökítő Szathmári folytatódó naplója és a *Vallomások* franciaországi érdekű lapjai.⁷³ Kevés, de értékes hiteles forrás, mert néhány Mikesre is vonatkozó tényszerű adaton kívül, közvetett bizonyítékkal szolgálnak Mikes Rákóczi melletti helyének további alakulására.

1713. január 14-én Rákóczi már elindult „sézán negyed magával” az első franciaországi udvarias látogatásra.⁷⁴ A roueni világias szórakozások és „profán színjátékok” izelítőt adtak a párizsi városi és a versailles-i királyi udvari élet légköréből, s az új életmód francia etikettjének külső formáiról. Rákóczi már a lengyel előkelők körében is hintón s apródkiséréttel járt, de Párizs és Versailles körzetében, főleg Chaillet, Passy, Marly, Clagny, Chantilly, Saint-Germain, Saint-Denis, Rambouillet és Fontainebleau közötti közlekedésben a „posta séza” és hatlovas hintó az élen lovagló s mellette levő apródjával mindennaposává vált. Az udvari ceremóniák, főúri estélyek, ünnepi prédikációk, színházlátogatások, vadászatok, udvari és városi vendégjárások a francia főrangú életforma tartozékai voltak. Rákóczi mellett csak kevés kísérv személyzet tartózkodott. A régi bejárók és inasok közül alig maradtak, s így Kisfaludy, Mikes, Szathmári mellé újabbak csatlakoztak. Ezekből alakult ki a Comte de Saaros új, francia kontósbe öltözött apródjainak szűkebb köre. Kevés számuk következtében „order” szerint váltották egymást. A szolgálaton kívüli pihenő részleg állandó lakóhelye Párizsban volt, a Szajna-parton, a Louvre-val szemközti részen, ahol a Hôtel de Peron-ban, az ún. Hôtel de Transylvanie-ban⁷⁵ tartózkodott Rákóczi francia és magyar udvari személyzete, Sibrik, Brenner, Láng, Hlosvay, Charrière, d’Absac és mások.

Rákóczinak a király magánvendégeként, a barátságos fogadtatás ellenére, nehéz volt elérnie, hogy legfőbb diplomáciai üticéljából valamit is megvalósíthasson. Annyit sikerült kieszközölnie, hogy maga és kísérete számára udvari évdíjat kapjon, s lengyelországi bujdosó főembereinek szerény kegydíjat szerezzen 1713 nyaratól. XIV. Lajos és Anna angol királynő ígéretében, hogy őt is befoglalják az általános békekötésbe, már az utrechti tárgyalásokat követő békeség aláírásakor⁷⁶ csalódnia kellett. A rastatti béke ünnepélyes megkötésének híre 1714 március közepén érkezett el hozzájuk Clagnyba. Ezt pecsételte meg szeptember elején a birodalmi rendekkel kötött bádeni „Generális-Békesség”⁷⁷; „Celebrálására” a hónap végén került sor Fontainebleau-ban, amelynek Rákóczi és „Sibrik Uraimék equipagiával” kibővített kísérete is tanúja volt. A békeokmányban XIV. Lajos plenipotentiáriusa megadta VI. Károly császárnak teljes címkoszorúját, beleértve az erdélyi fejedelem címét is. Rákóczi és emberei csakhamar arról is tudomást szerezhettek, hogy a szerződő felek kölcsönösen kifejezték reményüket, hogy a másik fél lázadó alattvalóit nem fogják befogadni, sem pártolni. Mert Rákócziról s követőiről nem feledkeztek meg Bécsben, s a következő év elején hozott országgyűlési végzés jóváhagyta a „Nota et Capitalis sententia”-t, előkészítve Franciaországból való kiadatásukat. Ez a törvény egyaránt vonatkozott Rákóczira és „ország háborító” híveire, „mivel a kitűzött.

⁷⁰ RÁKÓCZI: *Vallomások*, 242. És *Confessio*, 213: „Jam comitatus meus sub varilis praetextibus navim conscenderat, solus ego cum tribus ad latus meum retentis remanseram...”

⁷¹ SZATHMÁRI, I. h. 262.

⁷² *Vallomások*, 243.

⁷³ SZATHMÁRI, 266–382. — RÁKÓCZI: *Vallomások*, 253–320.

⁷⁴ SZATHMÁRI, 267.

⁷⁵ Pillias, 83–107.145–156: „Paris, ville des Rákóczi” — „Le Jeu de l’Hôtel de Transylvanie” (1713–1716).

⁷⁶ 1713. április 11. SZATHMÁRI, 272 (1713 V 11, 22, 25).

⁷⁷ SZATHMÁRI, 306, 324, 328 (1714 III. 11. VIII. 26. IX. 26). RÁKÓCZI: *Vallomások*, 292–296.

határidőre nem tért vissza, sőt az irtóztató hazaárulás és felségsértés gonosz bűnében makacsul megmaradt... mint törvényes királyának és hazájának nyilvános ellensége, a haza árulója és az igaz szabadság felforgatója törvényen kívül helyeztetett, ingatlan és ingó jószágga pedig elkoboztatott." Fejedelmükkel együtt Mikes és társai törvény szerint is száműzöttekké váltak. A fő- és jószágvesztésre ítél nemeseiket mindenütt „üldözni s elfogni” rendelik, velük fölségsértés büntetésének terhe alatt minden érintkezést megtiltanak.⁷⁸

A franciaországi években az új kívánalmaknak és lehetőségeknek megfelelően Rákóczi gondot fordított udvari nemesapródjainak szellemi előrehaladására is. Tanítókat tartott mellettük,⁷⁹ a francia nyelv tanulását és könyvek olvasását kívül a francia kultúra műltbeli tárházainak és élő, látható emlékeinek megismerésére ösztönözte őket. Elment velük „a király városon kívüli szőnyeg-csinálói”-hoz, a sévresi saint-cloudi porcelán-manufaktúrába, megnézték obszervatóriumot és királyi alapítványokat s gyűjteményeket; többször is megtekintették Párizsban a „Luver nevű király-ház”-at és a „Királyi Képiró- és Faragó-Académiá”-t, más „Palotákban való képeket és státuákat és holmi rajzolások”-at, „Verszály”-ban „a Felsőes Király rezidenciájá”-t és a „Király Galériájá”-t, a „Király Kápolnája”-t, a „Király Istállója”-t, a híres „Iskola”-t, a „Király Kertjé”-ben a „nagy vízi Fontaniákat” és „Aesopus Fabulái”-t. Jártak opera-balettre és komédiákra, „várbeli scénák”-ra, de megnézték vásári látványosságokat, könyvvasúkat, megfordultak botanikus (füves) kertekben, vízi zenés ünnepségeken, álarcosbálokon, katonai parádékon, vadaskertekben, rezervátumokban, a Bois de Boulogne és a Tuileries sétányain, egyszóval az udvari és városi élet „curiositásai”-nak legkülönbözőbb területein. A reneszánsz építészeti emlékek, a barokk és a klasszicizmus stílusáiban épült klastromok, templomok, paloták, kastélyok közt járva szinte együtt fedezték föl a kulturális és művészi nevezetességeket, hasznos időtöltésre, tanulásra és szórakozásra alkalmas nézniezőket. A naplóíró éppen azon a napon említi Mikes nevét,⁸⁰ amikor Rákóczi nagypénteken Saint-Cyrben, a Mme de Maintenon által alapított leánynevelő intézetben volt, és „az szegény Nemesemberek leányainak fundált” klastromban „Jeremiás Siralmit énekszóval” meghallgatta.

Miután Rákóczi 1715. április 17—20-án egyetlen apródjától kísérvé első ízben töltött három napot Húsvét nagyhetében a grosbois-i „boldog magányban”, s május 31-i látogatása után június 8—12 között a pünkösdi ünnepeket is a kamalduliak klastroma mellett kibérelt magános házacskájában elmélkedte végig,⁸¹ fordulat következett be mind a saját, mind pedig udvari kísérvé életmódjában, ami különösen az immár huszonöt esztendő Mikes jövője szemszögéből érdemel figyelmet. A vallomáíró jól emlékszik Versailles-ból való távozása napjára: „éppen Szent Ágoston napján egymagam, három cseléd-től kísérvé, búcsút vévén az udvartól és a világtól, magányomba elvonultam...” Amikor is a még maradó naplóíró augusztus 28-án ezt jegyzi föl: „Urunk ő Felsége is az Várbul Clanyban jött ebédre, ebéd után pedig pósta-százjára ülven ő Felsége ment egy Valet de Chamberrel és egy Lakéjjal az Camaldulensesek mellett való mezei-házában.”⁸² A két vagy három kísérvé kiléte elsősorban Mikes szempontjából érdekel bennünket. Szathmári általában négy elnevezést használ a szolgálat ellátását végző apródokra: Inas, Kammerdiener, Lakáj, Valet de Chambre. Ez utóbbi felelt meg az inasi teendőket jól végző Szathmárral jövő „régí” bejárók, Kisfaludy és Mikes francia rangjának. Tekintettel Rákóczi előző grosbois-i látogatásai és mostani utazása céljára, valószínűnek kell tartanunk, hogy lelkében mélyen gyökerező elhatározásakor apródjai közül az olyan katolikus hitű „igazán keresztény életű ember”-t az elsőik között választotta ki, amilyen a régóta teljes bizalmába fogadott Mikes Kelemen is volt. XIV. Lajos halála után visszavonultan élő Comte de Saaros személye körül szolgálók nagyobb része Párizsból járt Grosbois-ba heti három napra „ordinanciára”, miközben a magával vitt két-három belső embere még néhányall megszaporodott: „... nagyobb volt házam népe, mint óhajtottam volna, de az ifjú koruktól hozzám nőtt és hí magyar nemeseiket sem elbocsátani nem bírtam, sem azok engem elhagyni nem akartak.

⁷⁸ 1715. XLIX. tc. 2, 3, 4. stb. Ez év június 10-én szentesítette VI. Károly császár (III. Károly magyar király) az 1712—15. évi pozsonyi országgyűlés 136 törvénycikkelyét. Vö. Márki, 111, 416—418 és 442. Az erdélyi országgyűlés 1717. január 28-án mondta ki Szebenben Mikes, Cserei, Kálnoki, Pápai stb. száműzetését. Cibiny die 28^a Januar Anno 1717. Kolozsvári Erdélyi Múzeum Kemény-gyűjt. „Conceptus sententiae Nota Infidelitatis in Clementem Mikes.”

⁷⁹ 1715. április 4., ... reggel 9. órakor holt megh az Mathesist tanító Mesterünk... — 1716. március 4. „Szerdán délelőtt érkeztem bé Párisban exercitiumunknak gyakorlására...” SZATHMÁRI, 350, 376. — ... egy bizonyos fiatal nemes” Ilosvay János „ezt én, miután szűlői korai ifjúságától nekem átadták, felneveltem... tanulmányai kedvéért tölem különváltan élt Párisban, az udvaromhoz tartozó többi francia nemessel... Még azznap Párisba visszatérve, nyugodni nem tudott, amíg apródjaim akkori tanítójával és káplánnommal nem találkozott...” 1716. január eleje. RÁKÓCZI: Vallomások, 288—289.

⁸⁰ 1714. március 30., ... 3. három órakor pedig délután az Sz. — Sziri Klastromban ment ő Felsége... innen az devotió után vissza jött ő Felsége az Várban. Itt volt ő Felségével Prépost Brenner Ur, Sibirik és Mikes Uraink.” SZATHMÁRI, 307—308.

⁸¹ SZATHMÁRI, 351, 353—354. — RÁKÓCZI: Vallomások, 270—271, 275.

⁸² Vallomások, 279. — SZATHMÁRI, 361.

Valamennyit úgy hangolád, ó véghetetlen jószág, hogy szigorú erkölcsök... vizsgálatomra legyenek.⁸³ Ez a megnyilatkozás megerősíti annak valószínűségét, hogy Mikes ura oldalán élt Grosbois-ban, s ettől kezdve nem a versailles-i udvari szolgálatban s Párizsban, hanem a kamalduliak klostroma önképzésre inspiráló környezetében töltötte idejét. Innen csak akkor távoztak el, amikor Rákóczi szokásos szerdától szombatig tartó párizsi és rambouillet-i látogatásaira magával vitte valamelyiküket. Az intenzív olvasás és elmélyülés hónapjai ezek a sokat olvasó és önvizsgálatba elmerülő, új életmódra berendezkedő Rákóczi mellett. Ura több száza tehető könyvtárát, amelyben megszaporoztak a janzenista jellegű művek, Mikesnek itt még inkább módjában volt használni, olvasni, rendben tartani.

Rákóczi szellemi foglalatossága és a török-osztrák—velencei háború híreivel növekvő diplomáciai tájékozódása során Pápai Jánosnak adott titkos utasítása, levelezése, az „aktív” magány sajátos inspirációja az írói munka felé sodorta. 1716. július 29-én megérkezik⁸⁴ Grosbois-ba Brenner apát, a *Histoire des Révolutions de Hongrie* „társzerzője”, akivel Rákóczi előzőleg Párizsban is többször találkozott. A nagyarányú történeti munka előkészítése az újabb európai fejlemények alatt időserűvé vált, s bizonyára dolgoztak is rajta. A Mikes szemé előtt lezajló mindennapok s az ősi hónapok megérelelték az Ágoston olvasgató Rákóczi elhatározását, hogy „soliloquia” formájában föltárja — szóban már többször is elmondott — életét, s Karácsony előtt hozzáfogjon a *Confessio peccatoris*... megírásához. De a diplomáciai események alakulása arra késztették, hogy a *Vallomások* első könyvének (1700-ig) elkészülte után, francia nyelven, külön *Mémoires*-ba foglalja a magyarországi függetlenségi háború történetét. *Emlékiratainak* befejezése után már nem is volt ideje a vallomásírónak munkája folytatására, mivel Pápai titkos franciaországi küldetése arra sarkallta, hogy elfogadja a Ausztriával hadban álló III. Ahmet szultán meghívását, s a törökök köténdő szerződés és egy önálló keresztény hadsereg felállítása reményében, elhatározását az „isteni akarat” végzésének tulajdonítva, Törökországba induljon. Az a tény, hogy Mikes első törökországi levelei között a dolgok hátterének jó ismerőjeként szól Pápai bizalmas küldetéséről, törökországi vállalkozásuk előzményeiről és céljáról, arra vall, hogy Rákóczival együtt bízott vállalkozásuk sikerében, a Törökországon át hazavezető útban.⁸⁵ Ápródtársai közül ismét lemaradtak néhányan; Szathmári már az év elején búcsút vett fejedelmi urától, és kegyelmet nyerve hazatért.⁸⁶ Kisfaludy pedig nem kíváncskozott pogány földre, s református hitében megmaradva egy ideig még a grosbois-i házbán lakott Brennerrel együtt.⁸⁷ Az időközben katolizált Ilosvay és Mikes maradtak csak az egykori danckai személyes kíséret „rangidős” tagjaiból.

Valószínűleg éppen róluik van szó, amikor a vallomásíró a titokban történi indulás emlékezetes napját földézi: „1717. évi augusztus 16-án magányos életem csendes nyugalmaiból Párizsba mentem búcsút venni barátaimtól és felkészülni a további útra... egész házam népét és minden holmimat magányomban hagytam, és azt szinletem... hogy Normandiába utazom, és valójában az volt akkor a szándékom, hogy arra készülök, amíg mindent be nem máházunk és Marseillebe nem jutnak el, ahová nekem csak a hajóra szállás és elvitorlázás idejére kellett megérkeznem.” Orleansi herceg azonban búcsúzáskor figyelmeztette, hogy „a császár követe titkos törököt” vette „engemet kevesed magammal” megtámadni szándékozik, s a régens ezért az egyenes marseille-i utat ajánlotta. „Három napig voltam Párizsban elfoglalva a terveimbe beavatott benső barátaimtól való búcsúzással, és ennek megtörténtével a magányomba való visszatérést szinlelvén, a Conti hercegnő palotájába, mely Choisyban a magányomba vivő út derekán fekszik, értem éjszakára, és a következő napot... egyes intézkedésekkel és levélírással töltvén el, este jelenlevő barátaimnak utolsó istenhozzádót mondtam, és gyorsjáratú kocsimra ülve, két lovas belső szolgám kíséretében saját lovaimon hajtattam tovább... 48 óra alatt Lyonba érkeztem, ahol még éjjel hajóra ültem s a Rhóne hátán egész Bourbant falujáig jutottam...” Innen újra posta „sézáján” folytatta útját a Marseille-től egy órányira fekvő előre elkészített rejtékhelyig, ahová a hat napos utazás végén szerencsésen megérkezett. Rákóczi összegyűjtött negyven főnyi udvarnére, magyarok és franciák egygyesen, szeptember 15-én Marseille kikötőjében hajóra szállt, másnap ő is követte őket. De itt is vára-kozniok kellett, akárcsak a danckai portusban, miközben baljós hír érkezett a törökök Belgrád alatti teljes vereségéről. De arról is, hogy a spanyol hajóhad Szardíniát elfoglalta, V. Fülöp és Alberoni bíboros pedig hadat üzent a császárnak. „Barátaim könyörögtek: ne folytassam utamat, csalogatott vissza a magány szeretete... Nem tett rám hatást a törökök semminemű veresége... hanem a bekövetkezendő békekötés, ennek elhalasztását vagy megakadályozását

⁸³ Vallomások, 287.

⁸⁴ SZATHMÁRI, 379.

⁸⁵ Drinápoly, 29 sbrls 1717. 3. lev. — Drinápoly, 6 juny 1718. 14. lev. Mikes ÖM I, 9, 24, 439—441. RÁKÓCZI: Vallomások, 297—303, 308—316.

⁸⁶ SZATHMÁRI, 382.

⁸⁷ BÁNKÓTI: i. m. 1971. 233., 249—251. Vö. itt Kisfaludy Boldizsár Párizs, 1717. október 21 és 1718. február 2-i anyjának írt levelét is. — SZEKFÜ Gyula: A számzött Rákóczi. Bp. 1913. 148.

egyedül csak utammal remélhettem. . . Nem vágytam fejedelemségem, a háború után, nem áhítottam zsákmányra, de nem borzadtam sem a keresztviseléstől, sem az akadályoktól, sem a veszedelmektől, mert egyformaképp kötelességem most és volt a múltban, ezen vagy amaz utakon által tégedet követnem, amíg csak te vezérelsz engemet. . .”⁸⁸ Mikes az indulást a hajóraszállás napjával, 15 7bris-ben jelöli meg első török földön írt levelében, de Rákóczi a végleges elindulásra szeptember 21-ét ír, mivel Toulon előtt elvitorlázva a hyères-i szigeteknél horgonyt vetettek, s csak pár napi várakozás után keltek útra az egzotikus országba: „elindultam egész életem legveszedelmesebb útjára. . .”⁸⁹ — jellemzi a vallomásíró a törökországi vállalkozást.

Az előzmények ismeretében természetesnek találjuk, hogy amikor Rákóczi „csekély kíséretet” vesz maga mellé, s udvara „hat meghitt emberé”-vel elmegy a nagyvezér fogadására, az eseményt Mikes is bejelenti⁹⁰ *Törökországi Leveleiben*; már régóta a fejedelem „meghitt” emberei közé tartozik. Az első Rákóczival kapcsolatos Mikes-levelekből áradó közvetlen hangulat s egyéni hang csak részben táplálkozik a török földön személyesen átélt eseménysorozat élményszerű megőrkítéséből; a fejedelem személyét érintő mikesi megnyilatkozások írói varázsa a megelőző életszakaszok emberi kapcsolatainak bensőséges voltából fakad.

Az immár negyvenéves bujdosó fejedelem és a vele együtt „világot járt” huszonhét éves kamarása, a lengyelországi évek és a francia földön töltött esztendőik után, sajátos helyzetben talált magára a kiábrándító török valóság fölfedezésekor. Rákóczi folytatódó írói munkásságának újabb szakaszát kezdi el abban a hiszemben, hogy előbb-utóbb sikerül visszatérnie Grosbois-ba, Franciaországba. *Vallomásait* befejezve új állambölcseleti és meditációs munkákkal foglalkozik. A sok élettapasztalattal gyarapodó és nagy olvasottsággal rendelkező Mikes az átmenetinek vélt törökországi időzés megőrkítésére új szépirodalmi műfajt kezdeményezve egyedülálló irodalmi levelezést indít el. Kezdődő szépirói munkássága diákéveinek műveltségi bázisához, erdélyi világához, az ifjan átélt Rákóczi-szabadságharc eszmevilágához, egyszerű hazai útravalójához kötődik, különösképpen a Rákóczi által képviselt nemzeti közösségi, társadalmi és művelődési reformeszmékhez, amelyeket európai látókörrel rendelkezve már nagyobb távlatokban tud megítélni.⁹¹ Mikes ekkor indul el írói pályáján, hogy a barokk emlékiró Rákóczi, a korai felvilágosodás kiemelkedő gondolkodója mellett, a fejedelem neveltjeként, a korszak legrangosabb magyar szépprózáírójává váljék. A felkészülés és íróvá érésének időszaká az első törökországi esztendő előtti évtizedbe nyúlik vissza. Ez határozza meg Rákóczi és Mikes alaphelyzetét az emigráció újabb periódusában.

⁸⁸ RÁKÓCZI: *Vallomások*, 317–320.

⁸⁹ *Vallomások*, 321. — Gallipoliból, Anno 1717 10 8bris. Mikes *ÖM* I. 7. 405.

⁹⁰ *Vallomások*, 357. — Jénikő, 28 xbris 1718. 22. lev. Mikes *ÖM* I. 33., 458. — A nagyvezérnél tett első látogatásról is a levéllíró számol be, Drinápoly, 17 xbris 1717. 7. lev. Mikes *ÖM* I. 16., 423.

⁹¹ Vö. Mikes és a korai felvilágosodás. HOPP L.: *Mikes és világa*. Bukarest 1973. 73–109.